

Pünkösti beszéd.

És jószágokat és marháikat eladják vala, és osztják vala azokat mindeneknek, mint a szükség mutatja vala. — Csel. 2. 45.

(A Dávid Ferencz-alapítvány érdekében.)

Ha mi e napon s kivált e szent órában az első pünköstre visszagondolunk, ama nagy s mondhatni bámulatos történetből két fő mozzanatot vagy jelenséget vehetünk ki ai! Egyik az, hogy a tanítványok és a hívők midőn kérték a Szentlelket, vették a hit amaz erejét, mely szülte és szülni szokta ma is a lelkesedést; a másik az, a mit főképp ki kell emelnünk, hogy a lelkesültséget kövesse mindjárt a tett, vagy Jézus mindörökké gyönyörű beszédével szólva, a hitnek gyümölcse lett a jószágos cselekedet.

A keresztények is rendesen meginneplik a pünköszt, épen az elébb érintetem esemény emlékére; de oly kevésbé szállja meg ma őket a szent lélek, oly kevés a lelkesültség, hogy mondhatni eredménytelen a hit; mert nincs meg a gyümölcse a jószágos cselekedet. S épen ellenkezőleg áll a dolog azzal, a mi történt akkor, minthogy ma önzés borítja, mint kéreg a sziveket, s a testi kéjek szerelme anynyira összerontotta az embert, s nyomorékká tette a lelket, hogy kellene ma egy Jézus, kitől a vakok szemök világát veszik, a siketek hallanak; a bélpoklosok megtisztulnak; kellene egy új pünköszt, mely erejével égessen, mint a tűz, s tette ragadja az embereket ellenállhatatlanul.

Hisz világos mint a nap, s igaz mint a kétszer kettő, hogy végcélja önmagának nem lehet semmi dolog, semmi teremtmény e világon; ellenben kihat másra, használ másoknak minden. Hisz a föld, melyen mint anyakeblen születik és nevededik minden teremtmény, megengedi, hogy szabadon vegyen hasznot, élvet és gyönyört mindenki, s rajta mint egy szabad és boldog köztársaságban vágyainak és igaz törekvéseinek tért találjon minden ember. Ott a természetben a nap nem rejti el magába világát, hanem szét-

áradólag világít meg minden testet s éltet minden lényt; ott, ha a víz gőzalakban felemelkedett a földről, nem marad örökre a levegőben, hanem hálacseppekben hull vissza oda, hol szomszáiban epedez az élet; ott a tenyésztő erő ezer áldásaival nem bűvik a föld titkos és hozzáférhetetlen üregeibe, hanem bársonnyal bevont asztalát áldásaival rakja és ékíti fel, hogy minden évszak egy felsőbb hatalom iránti hitvallás, minden kor egy istenszeretetet s jótékonyág hirdetője lehessen! . . .

Lám, szeretett ai., ha most ama tanítványokra gondolunk, látni fogjuk és az írásokból s a történelemből olvashatjuk, hogy ők az Istentől nyert szent lelket nem zárták bé magukba, hanem lelkesültségökkel kihatottak másokra; látni fogjuk s a történelemből igazolva olvashatjuk, hogy a lelkesültség nemcsak a szóáradat határáig ragadta őket; tovább mentek; tett, vagy az írás szavai szerint cselekedet, ez volt a másik kiható, hasznos mozzanat; erről emlékezik e nap történetének megírója, midőn mondja: és jószágokat és marháikat eladják vala, és osztják vala azokat mindeneknek; mint a szükség mutatja vava.

Jertek ai. e nap emlékéhez, e történet innep-szenteléséhez méltóan a szent lecke valódi értelméhez képest folytassuk tovább ezeket a gondolatokat, s az apostolok és hívők eme tényét alkalmazzuk gyakorlatilag magunkra és szent vallásunkra.

Nem hiszem, hogy kételkedni lehessen azon, hogy minden állam, minden társaság akkor lenne szép és boldog, s valódi rendeltetését úgy érné el, ha benne minden tagot úgy lehetne igazgatni, sőt kényszeríteni a közcél előmozdítására; mint az öntudatos emberi test felhasználja egyes tagjait; úgy hogy mint szt. Pál ama találó hasonlatával kifejezi: a szem nemcsak magának lát, a fül nemcsak magáért hall, a kéz nemcsak magáért dolgozik, a sziv nemcsak magáért érez, s a lélek nemcsak magáért gondol. Szép és dicső lenne, ha mint a mindenség törvényei a végcélban öszszetalálkoztak, mintegy végtelen lánczolat szemei egymással öszszetartanak: úgy a közcélban, mivelődésünk s boldogságunk keresésében öszszetartanánk, öszszehatnánk, öszszemunkálnánk, s fentartanók mindazt, a mi szükséges,

hasznos és jó; szeretet s jótékonyság áldozataival ápolnók mind-
 azt, mitől függ saját és mieink s másoknak is léte és boldogsága.

E vonás anynyira jellege sőt követelménye a kereszténység-
 nek, mint az okosság az embernek; anynyira kötelessége minden-
 nek, ki a Jézus tudományát hiszi és vallja, hogy ennek betöltése
 nélkül méltán magát kereszténynek nem nevezheti. Nyissátok fel
 az evangéliomot: ott minden szó a szeretet betűje; nézzétek a Jé-
 zust, ő minden lépten a szeretet áldozatja; olvassátok az aposto-
 lok leveleit, ezekben minden intés a részvét, segély és jótétemény
 szent érzéseinek ápolása, elanynyira, hogy Jézus és Pál egy tör-
 vényt állítottak a szeretetet, s ezt tette mind a kettő min-
 den kötelezés és törvény öszszegévé.

A mint a nyomozatokból látszik, s a mint az e tekintetben
 leghitelesebb oklevél e szent könyv bizonyítja, a ker. vallás mint
 legerősebb alapon, legegyetemesebb elven a szereteten alapult s ala-
 pulhatott meg, s a gyakorlati életbe is átvitt szeretet, vagyis az
 adakozás, jótétemény volt az, mely ennek intézeteit s látható épü-
 leteit, vagyis az anyszentegyház nagy testületét kiemelte. Midőn
 az új vallás első hívei öszszegyültek, ügyökért buzgó imát rebeg-
 tek, Isten dicsőségére éneket zengedeztek, ájtatosságukat a szere-
 tet lakomája követte, s nem maradt el soha a jótétemény. Ta-
 lálattott buzgó, ki minden vagyonát közzétette; kegyes, ki a sze-
 gények közt kiosztotta, s az alakuló egyház gondoskodott arról,
 hogy legyen, ki a tudatlanokat tanítsa, hogy legyen a szegénynek
 gyámola, a nyomorultnak oltalmazója, a betegeknek ápolója; s el-
 sők adtak példát azon emberies intézkedéseknek, melyekben fára-
 doznak ma is a gyöngéd, nemes lelkek, s létesítenek minden mi-
 velt városok, községek és államok.

Ha nem volnánk is keresztények, szép, isteni vonás volna
 emberiségünkön az, hogy kihagyjuk magunkat a számításból, hogy
 az emberiség jobb jövője mozgásba hozza lelkünket, s mintegy ki-
 lépve a jelen szűk határiból a jövő kor és nemzedék boldogságát
 melegen karoljuk fel. Ha látjuk a szükségét és nyomort eláradni,
 s nekünk lenne néhány fillérünk, az amazok forrását ezzel be-
 dugni segítsük; ha látnók, hogy az ország elakad az ármány és ön-
 zés torlatain, s az ártatlan s méltatlanság véreben mossa sebeit,
 s hatalmunkban állana valamikép s bár valamennyire segíteni: Oh
 hát szabad lenne-e, hogy mint az első bűstvérgyilkos megmenté-
 getődzünk: a vagy őrizője vagy kegyelme atyám-

fiának?! A jobb lelkek és a valódi keresztények nem szeretik s nem vágnak a mások véréen meghizni; nem várják, hogy a koldus elzokogja panaszát, s könyeivel áztassa a port, melybe öszszeroгыik; a jobb lelkek s a valódi keresztények hiuságaikat nem istenitik, s nem csinálnak azokból arany borjut, mint Izrael, hogy azokat imádják, hanem eltökélten hatnak és munkálnak a közjóra, áldoznak ennek oltárán, hogy a jövő azért gazdagon kamatozzon; a jobb lelkek a valódi keresztények le tudnak mondani akárhányszor a kényelemről, s megtudják tagadni magukat Jézussal, hogy az önszemélyüktől elvont vagyon és kényelem, mint a megtakarított mag, a szántás és vetés idején, hulljon a vallás és nevelés ügyének szent földébe, hol teremjen 30, 60, sőt 100 anynyit. A jobb lelkek s a valódi keresztények kikelni segítik a mustármagot s éltetővé teszik magok körül a léggört, hogy növekedjék nagy fává a kicsiny mag, s hadd legyen a csekély és kicsinynek látszó lépés-, dolog- és vállalatból nagy és dicső eredmény, melyben kivált a jó emberek s valódilig keresztények közbejötté által meg szokta magát dicsóítani az isteni nagyság s a láthatatlan gondviselés.

Ai! szeretett barátim! Ha a hitet lehet mondani világosságnak, s az élet egészen ragyogó napnak: akkor bátran lehet a szeretetet az élet és a föld éltető és termő melegének mondani. Engedjétek a hitet, mely kiváltképen e napon támadott, fennen s magasan ragyogni lelketekben; de nyilatkoztassátok ki, mutassátok meg szereteteteket itt alant az emberi cselekedetekben, a jótékonyosság szülte áldozatokban. Tartsátok ugy ezt, mint a vallás alapját, mint az emberies dolgok intézőjét, melyről oly szépen beszél Jézus, midőn elmondja a Samaritanus történetét, s midőn állítja, hogy ez nagyobb az áldozatnál, s midőn ezt köti tanítványai lelkére az elválás pillanataira emlékeztetve: Én szerettelek titeket, maradjatok meg ebben a szeretetben, s melyről hogy többet ne idézzek, a nagy apostol azt mondja: a jövendőlések megszünnnek, a próféta-lások eltöröltetnek, csak a szeretet meg nem szűnik soha.

A jó távcsőnek az a sajátsága van, hogy a meszsze levő dolgokat és tárgyakat közel hozza. E szerint hozzuk mi is közelebb a dolgot és tárgyakat magunkhoz. Nekünk is, s buzgó eldődeinknek is ezt a tevékeny, ezt az áldozatkesz szeretetet adta öröksé-

gül az Isten! Eldódeink nemcsak szájjal tisztelték az Istent, hanem tettel is; nemcsak szólottak, mint a tüzes nyelvű apostolok, hanem cselekedtek is, mint amaz első keresztyének, kikről anyynyszor emlékeztem. A bölcs tetteiből ítéli az embert, azt mondja egy író, — az Isten munkáért osztogat jutalmat, — azt állítja egy másik. A világharczban, midőn Európa ketté válva harczolt a vallás jogaiért, sok szenvedések vannak feljegyezve; az 30 évig tartott. A mi vallásunk, anyaszentegyházunk küzdése, szenvedése e hazában, kivéve egy-egy kevés, csendesebb időközt, melyet a miveltség türelmes lelke ihletett, csaknem anynyi éves, a hány éve hogy itt fennállunk. És mi éltetett, mi tartott fenn? Felelet: a szeretet; mi oltalmazott meg a feloszlás, megsemmisülés szomorú éjszakájától? a szeretet; a szeretet, melynek lelkét vették az apostolok, a szeretet, melyről a szent lecke mondja: hogy jószágokat és marháikat eladják vala sat. Egyházunk jegyzőkönyvei, melyekben öröktívék a jóltevők nevei és emlékei, — egyesek naplói, s a naptárak és imakönyvek széleire tett jegyzetek, melyeket tán reszkető kézzel irt meg itt egy öreg, másutt egy diakonus, itt egy pap, másutt egy presbiter vagy egyházfi, s így tovább, szólnak a kifosztás ama koráról, az üldöztetés amaz idejéről, a melyen mint a bujdosónak vándorpálczát kellett vennünk kezünkbe; ugy de szólnak ama szeretetről is, melylyel itt az egyik özszesz vagyonát, a másik nélkülözhető javait, a harmadik mint amaz evangéliumi szegény, egyetlen fillérét hozta a vallás és a nevelés közügyének.

Nézzétek e helyet! mikor 1721-ben templom s iskola nélkül maradtunk, s bujdosók lettünk: e kis szigeten rendre egy iskola és egy imaház lett; a templom, habár szerényen is átalakítottatott a mult évszáz második tizedében, a torony elkészült e század elején, a rokkant tanodaépület helyébe most csinos és czélszerű épület készült, hogy mint kapuján írva áll: *s z e n t h e l y e l e g y e n a m u z s á k n a k*. Ki mivelte mindezt, mi cselekedte ezeket? Felelet: az adakozó, az áldozni tudó szeretet, — a szeretet a m a l e k e, m e l y e t a d o t t a z I s t e n m i n é k ü n k, a z a z i s t e n i l é l e k, m e l y r ől a z i g e s z ől: h o g y o s z t j á k v a l a m i n d e n e k n e k, m i n t a s z ü k s é g m u t a t j a v a l a.

Most is ai., szeretett barátim! vallásunk előtt egy szent cél áll. Annak nevére egy alapot tenni, annak nevére egy alapítványt nevezni, ki lánglelkével szólott Erdély bércei között, mint egy pró-

féta, ki igazságaival érvelt és győzött, mint egy apostol, vitatkozásaiban bátran és merészen szólott, mint egy Pál, s a nem érdemlett halált kiszervenvedte mint egy vértanu. E nagy név, e halhatatlan író és vallásbajnok Dávid Ferencz! a mi vallásunk nagy hirdetője e hazában. Ha az ő nevét halljátok, emlékezzetek tisztelettel, az ő emlékét őrizzék kegyelettel, s az ő nagy szellemét, mely korát megelőzőleg akart előrehatolni a hit és lelkiismeret dolgában, kövessék bizton és állhatatosan.

Dávid Ferencz-alapítvány! ez a kiáltó szó most nálunk, a mi egyházunkban!

Mint a költő mondja: vigyen mindenki csak egy fővényszemet, s abból emlékkő leszen; adjon mindenki az ő nevére bármi keveset, s abból a legdiszesebb emlék emelkedik! És jószágaikat és marháikat adják vala, és osztják vala azokat mindeneknek, mint a szükség mutatja vala. Kövessék e dicső példát, hogy legyen emlékezetes ez a pünköszt, — hogy ne szomorítsátok meg a bennetek lakozó szent lelket. Amen.

Albert János.

Az egyházi czélokra teendő adakozások szükségességének okai.

(A Dávid Ferencz-alapítványra felhívó beszéd *.)

És mikor oda tekintett volna Jézus, látá, hogy a gazdagok hányják az ő ajándékokat a pénztartó ládába; látá pedig egy szegény özvegy aszszonyt is, hogy abba két kis fillért vetne. És mondá tanítványainak: igazán mondom nektek, e szegény özvegy sokkal többet vete a ládába, hogy nem mint a többi; mert mind ezek abból, a mivel ők bővölködnek, vetettek ajándékot Istennek, e pedig az ő szegénységéből minden élését, valamely vala, oda veté. Luk. 21, 1—4.

Korunknak igen gyakorlati eszméje a társulás azon czélból, hogy a mit egyes ember úgy a szellemi, mint az erkölcsi vagy anyagi téren ereje korlátoltságánál fogva nem létesíthet, azt tömegesen, vállalva diadalra juttathassa. Így látjuk megalakulni a tudomány egyik vagy másik nemének behatóbb tanulmányozása, szélesebb mérvben, népszerűbb alakban való terjesztése végett a különböző társulatokat, melyeknek a természettudományi, földtani, földírási s más hasonlókat. A társulás eszméjének kifolyása szintén az is, midőn egyik vagy másik lelkesült egyén valamely nemes eszme által meghódítván s annak üdvös és főleg a jövőbeli boldogító voltáról meggyőződván, elszánt buzgalommal és lankadást nem ismerő kitartással igyekszik az eszmének másokat is megnyerni s áldozatkészségeket gyümölcsözővé tenni. És ai., akár hány példa igazolja, hogy egy ily módon felkarolt eszme százak és ezerek lelkes adakozása folytán rövid idő alatt oly tekintélyes öszveggé növekedett, hogy így képes lőn a társadalom egy égető sebének ha nem is azonnali, de folytonos gyógyítgatására. S ennek így is kell lenni. Minthogy az apostol szavai szerint, közülünk senki sem élhet önmagának csupán, hanem a kezeinket lekötve tartó önzést levetkőzve másokért is tartozunk tehetségünk szerint áldozni; igen

*) Elmondattott Tarcsafalván 1875 márcz. 29.

természetes, hogy a mivel Isten megáldott munkánk után, abból a közügy oltárára korenként, önkéntes jó indulattal kötelességünk adakozni.

„Igen“, mondják ugyan sokan, s ez ugy hiszem a legtöbбек előtt a legnyomásabb érvnek, a legfontosabb ellenvetésnek látszik, szivesen adnánk, ha Isten ahoz való tehetséggel megáldott volna, de így a kevésből csak igen keveset adhatunk, ha akarnánk is, s mit segít az az egy-két krajczár a közügyen, melyet mi oltárára, bár kész szívvel, vihetünk? nem egyéb az, mint egy csepp viz, mely a nagy tengerben nyom nélkül elenyészik, egy szemmel észre nem vehető fény sugar, mely a napot akarná fénylőbbé tenni! Ki kell jelentenem ai., ez okoskodás merőben téves. Avagy a tenger nem apránként, különböző helyekről szüntelen egygyé tömörülő cseppekből s a nap nem egyes fény sugarak egyesüléséből áll-e? Ezt ugy hiszem senki sem tagadhatja. S látjátok, így van a dolog az adakozásnál is. A különbség csupán anynyi, hogy a kinek több adatott, attól többet várunk tehetsége arányában; de ezzel a csekélyebb módu koránt sincs felmentve a tártozás, akarom mondani a közügy előmenetelére megkivántató adakozás kötelezettsége alól. Mert valamint a fennebbi hasonlat szerint a mérhetlen kiterjedésű tenger cseppekből, ugy a forint egyes krajczárokból gyűl össze, s ki hinné? az ily krajczárok sokaságából egybegyűlő özvegy gyakran becsesebb, mert többek áldozati buzgóságáról kezeskedik, mint a néhány gazdagnak összesített forintjai, melyek csak a fölöslegből s nem az élet fentartására mulhatatlanul megkivántató szükségesből vannak nyujtva. Bizonyítja ezt egyebek mellőzésével azon örök szépségű evangeliumi történet, melynek színhelye a pompában oly nagyszerű jeruzsálemi templom egy kis szöglete, hová egy kicsiny ládácska van elhelyezve a buzgó hivek áldozatkészségének befogadására, hová mikor tekintett volna Jézus, látá, hogy a gazdagok hányják az ő ajándékukat; látá pedig egy szegény özvegy aszszonyt is, hogy abba két kis fillért vetne, és monda: igazán mondom nektek, e szegény özvegy sokkal többet vete a ládába, hogynem mint mind a többi; mert mindezek abból, mivel ők bővölködnek, vetettek ajándékokat Istennek, e pedig az ő szegénységéből minden élését, valamely vala, oda veté.

Nem vélek véteni a jelen szent innep fontossága ellen, ha a szokásos innepi tárgy-körből kilépve, a közügy, jelesen pedig az egyházi czélokra megkivántató adakozások szükségéről beszélek ma előttetek a felvett igék nyomán. Anynyival inkább, mert mint beszédem folyamában ki fog tűnni, az adakozás, melyre felkérlek, tárgyánál fogva rendkívül fontos; ily szép számmal látni pedig titeket, megvallom, ritka szerencse rám nézve. Jertek tehát ai., s míg én az egyházi czélokra teendő adakozás szükségének okait előadom, kísérjetelek szives figyelemmel.

Adakoznunk kell az egyházi czélokra először saját magunkért. Természetünkben van, hogy a jutalomra való kilátás nélkül tenni nem igen szeretünk. Megmiveljük a földet s magot hintünk belé gazdag aratás reményében; izzadunk, hangyaszorgalommal fáradunk, hogy vagyont szerezhessünk; szeretünk, mert viszont szerelmet ohajtunk; igazak, becsületesek lenni törekedünk, hogy Istennél kedvességet, embertársaink előtt pedig tiszteletet nyerjünk. S ha már ezek után azt kérdezi valaki, hogy az egyházi czélokra tett adakozásért minő jutalom, vagy, ha más néven akarjuk nevezni, minő haszon kecsegteti az adakozót? a kérdésre könnyen felelhetünk.

Tudva levő dolog, hogy egy jól végbement munka, egy szerencsésen sikerült vállalat bizonyos örömet, gyönyört szerez, ezt legjobban tudják azok, kik életüket hasznos munkásságnak szentelik; s ha kicsiny dolgokra nézve is áll ez, mennyivel inkább az olyanokra, melyek sikerülésökkel számtalan elhagyatottaknak a boldogság kiapadhatlan forrásaivá válnak?! De nemcsak egyes kiválasztottak részesülnek az ily jótékony vállalatok boldogító voltában, mert valamint a nap mindnyájunkra árasztja életadó fényét, úgy amazok is áldásteljes következményeikben mindnyájunkra vizsgálhatnak. Ha például valamely egyház templomot, tornyot avagy egy diszes iskolát állit, kérdem, nem egyetlen büszkesége, öröme, és boldogsága van-e ebben a legvagyonosabbal az utolsó napszámosnak is, ki azon egyház hívének vallja magát s annak létrejövését, ha bárcsak napszámával is, munkálta? És ha egy ekklézsia hivei saját fennállhatásuk s maguk jövőre való biztosítása végett önkéntes megadóztatás útján, tiszta keresztényi buzgóságból, bizonyos özszeget teremtenek, nem a maga hasznát s jövő bol-

dogságát munkálta-e ebben mindenik? avagy azon öszszeg nem az ők hasznukra és előmenetelőkre lesz-e gyümölcsözővé téve?

Világos ezekből ai., hogy az egyházi czélokra való adakozás-ra serkent minket saját magunk haszna, a menyinyiben osztozunk a létrehozás dicsőségében s ez pedig egy önérzetes ember előtt nem csekély jutalom; s osztozunk ezen fölül az áldásokban, részeseülünk a gyümölcsökben, melyek a létrehozott vállalatot természetesen oknál fogva követik.

De adakoznunk szükség az egyházi czélokra másodsor gyermekeinkért és utódainkért is. Az embert első sorban önmaga, másodikban mulhatatlanul övéi, nevezetesen pedig gyermekei sorsa kell hogy érdekelje, sőt ez amannál, ha lelkiismeretesen vesszszük, tán még elsőbb. Hogy menyinyiben helyes ez állításom, annak eldöntését kinek-kinek józan ítéletére bízom. Én részemről azt tartom, hogy a vérségi és erkölcsi törvények egyaránt arra köteleznek, hogy gyermekeink jövő sorsáról gondoskodni legelső kötelességünk. Azonban, ki ezt a kötelességet úgy fogná fel, hogy ha gyermekei számára bizonyos mennyiségű vagyont gyűjtött, ezzel irántok való tartozását leróttá, az az ember tévedésben van. Pedig látjátok, akárhány, magát értelmesnek hinni szerető ember is van, ki hasonló gondolkozást tanusit. Holott ki nem tudja ai., hogy az ember önerejére támaszkodva csupán, mily kevésre mehet? A vagyon, mint szél által fölragadt por, hirtelen elszoródik, s hány szomorú példa tanusítja, hogy vagyonos szülők gyermeke nélkülözésre jutott, a régi nagyságból nem maradván egyéb a romoknál, melyek elhagyatottságát s nyomorát még keserűbbé teszik!

Szükség tehát a vagyon mellé a tudomány is, mely ha a körülmények kívánják, mindennapi kenyeret biztosítson. Ámde a tudományt csak a végre állított és czélszerűen bérrendezett intézetekben szerezhetni. S jóllehet napjainkban az állam is állit iskolákat, de azért a mi felekezeti iskoláinkra mulhatatlan szükség van több okok miatt, miket itt felsorolni szükségfelettinek itélek. Az a kérdés tehát, hogy ez iskolák fenmaradását mivel biztosítjuk, ha gyermekeinket neveltetni akarjuk, hogyan eszközöljük, ha az egyházi czélokra, melyeknek körébe iskoláink tartoznak legfőképen, ha mondom egyházi czélokra nem adakozunk koronként?! Érettünk is áldoztak őseink, apáink, az elnyomatás nehéz napjaiban is szivőken

hordozták iskoláink fenmaradhatásának ügyét, hogy legyen, hol az ifju nemzedék célirányos nevelést kapjon. Lehetnénk-e mi oly hálatlanok, hogy mikor csak a megtartásról van szó, tenni és áldozni önmagunkért és gyermekeinkért ne tudnánk?!

Még csak egy okát említem meg az egyházi czélokra való adakozás szükségességének és ez: egyházunk fennállásának biztossága. Ki az közülünk, ki saját felekezete egyházának fennállását, sőt virágzását szive teljességéből ne óhajtana? ki az, a ki hideg vérrel tudná elnézni, hogy az egyház, mely őt születése óta keblén hordozta s lelki jókkal naponként táplálta és táplálja, a szegénység karjai közé süllyedve az elveszés örvénye szélén áll? én ilyen szivtelen gyermekét egyházunknak nem képezelem! Mert hiszen mi az egyház egyéb, mint egy gyermekei boldogságát és jólétét szíven hordozó édes anya, mely a hit, szeretet és remény lelki eledelével táplálja gyermekeit, hol a szomjuhozók egy kristálytisztaságu forrásból a vallás édes italával enyhítik szomjúságukat. Mi egyéb az egyház, mint azon erkölcsi társaság, melynek tagjai a testvériesség szent kötelékével egybefoglalva közösen, egymást gyámolítva vannak hivatva magukat tökéletesíteni az igazság keresése által!

S pedig ai., az úr Jézus tanítása szerint rendeltetésünk, mint okos lényeknek ez: keresni az igazságot, mert az igazság oldoz fel mindazon bilincsekből, melyek a fenkölt szárnyalásra teremtett szellemet lenyügözve tartják a bűn, tudatlanság és előítéletek sötét éjjelében.

Azt az egyházat tehát, mely, ha nem is kizárólag hivatott erre, de szelleménél fogva szüntelen és kizárólag azt munkálja, hogy a földön a lelki világosság terjedjen, avagy nem vagyunk-e erkölcsileg elkötelezve kegyes adományozásainkkal segíyezni, a menyinyiben annak anyagi fegyverekre is szüksége van küzdelmében? Bizonyára igen, s azért ne zárjátok bé füleiteket és szivetekeket, ha koronként hozzátok fordul kérő szavaival.

És most ai., miután az egyházi czélokra való koronkénti adakozás szükségességének okait igen röviden, de mint hiszem, kellő világossággal kimutattam, legyen szabad még egy kevés ideig figyelmetekre számolnom, míg megmondom azt is, hogy jelenleg mi azon szent és magasztos cél, melynek pártolására és erőtök szerint való előmozdítására szivetek és lelketek buzgóságát az ügy iránti lelkesedés szavaival megnyerni szivemből kívánom.

Négy év mulva lesz háromszáz esztendeje ai., hogy első püspökünk, a 16-ik század logbuzgóbb és tudományosabb reformátora Dávid Ferencz a dévai várban, mint fogoly, meghalt. Igen ai. mint fogoly. Mert az irigység, féltékenység, mely napjainkban is oly álnokul működik s oly sokakat buktat meg és teszen szerencsétlené, életét kívánta annak, kinek tudománya fényét el nem homályosíthatá. Azt gondolták e törpék, mint a Krisztus korabeli farizeusok, hogy a szellem életét ki lehet oltani, s ha Dávid meghal, ezzel gát lesz vetve azon szellemáradatnak, melynek ő oly buzgó terjesztője, oly lelkesült apostola volt; értem az unitárius vallást. Mert anynyi kétségtelenül áll ai., hogy az unitárizmus eredetét bár más forrásból vette, de oly tiszta vallássá, a milyen jelenleg, Dávid Ferencz által lett háromszáz évvel ezelőtt; ő mondotta ki azon tiszta meggyőződést, melyet mi ma is magunkénak ismerünk és vallunk, hogy egyedül az atya az imáandó Isten és senki mást imádnunk nem szabad!!

E nézeten, mely pedig oly igaz volt, hogy azt három század lefolyása sem volt képes megczáfolni, a legtöbbben megbotránkozának. És ai. mert Dávid F. elég tiszta felfogással s józan itélettel birt ezen meggyőződésre jutni, s mert elég erkölcsi bátorsága volt azt hirdetni s meggyőződése mellett szilárdan megállani, az akkor uralkodó Bátori Kristóf erdélyi katolikus fejedelem előtt, mint újító béváloltatott s fogolyképen a dévai várba lön hurczolva, hol, mielőtt itélet mondatott volna fölötte, nemes lelke elszállt porhüvelyéből!

Kedves ai.! a lefolyt háromszáz év nyomasztó, gyakran szent vallásunkat megsemmisítéssel fenyegető volt őseinkre nézve. Csak most, hogy a politikai látkör alkotmányos szint öltött hazánk egén, gondolkozhatunk azon, hogy a mult, s annak kiváló szereplő férfiai iránt tartozó hálánkat leróhassuk. Hat évvel ezelőtt 1868-ban meg is ülte anyaszentegyházunk a tordai zsinaton háromszázados innepét, annak, hogy az unitárius vallás bévett vallásnak törvényesen elismertetett. Ez volt az első örömnnyilatkozat háromszáz év fájdalmas jajjai után, rövid de boldogító, a kor által nyujtott elégtétel anynyi szenvedésért!

A második, erkölcsi és szellemi tekintetben egyaránt oly fontos ünnepélye anyaszentegyházunknak 1879-ben a Dávid F. halálának háromszázadik évfordulóján leszen. A hála, elismerés és kegyelet örök zöld koszoruját készülnek tenni ezen ünnepélyben egy

egész egyház tagjai sirjára azon férfinak, kit kora félreismert, kinek szellem nagysága elvakította pulya kortársait, kit méltatlanul elítéltek s kinek sirja ismeretlenül, jeltelen áll háromszáz évtől fogva valahol a dévai vár romjai alatt! S hogy ezen nagyszerű innepély nemcsak a mult iránti kegyelete legyen a jelennek, hanem a távol jövőre is kiható, áldásosan működő emléke fenmaradjon, azon szerencsés gondolatra jött egyik jelesünk, kolozsvári pap és tanár Ferencz József atyánkfia, hogy a Dávid Ferencz nevének emeljünk az ünnepély alkalmára emlékoszlopot. Nem kőből avagy ércből, mert hiszen ezek jóllehet daczolnak az idővel, de a századok viharai, az enyészet végre is meggyőzik; hanem olyan emléket kell állítanunk, mely időről időre növekedjék s a századok fényét és becsét emeljék. Tehát, mert kő- avagy ércoszlopot azért sem állíthatunk, mivel Dávid Ferencznek sirja holléte ismeretlen előttünk, említett Ferencz J. atyánkfia indítványa szó szerint ez: „önkéntes, minden kötelezettség nélküli, de évenként lehetőleg megújuló, folyton tartó adakozások útján 1879-re, mint a Dávid Ferencz elítéltetésének háromszázados évfordulójára, legalább egy 10,000 frtos összeget öszszegyűjtve, azt egyházunk készpénztárába egyházi és iskolai czélokra az ő nevére tegyük le“.

Hogy e szent és nemes czél valósuljon, az első sorban és egyedül tőlünk függ ai., de megvalósítása erkölcsi kötelességünk. Mert kinek tesszük mi vajjon le ez alapot, kinek fog ez gyümölcsözni másnak, mint enmagunknak? öszszehordjuk filléreinket, kinek a mint tehetsége engedi, hogy egyházunk és iskoláink közsükségein az által lehetőleg segítünk. Ne mondjátok ai., hogy szegények vagyunk, nem tudunk áldozni; imé az evangeliomi szegény özvegynek csak két fillére volt, ezzel minden élését kiadta s mégis oda veté a ládába; de az úr a jó szivü adakozónál a keveset is megsokasítja, mint a sáreptai özvegy. korsójában az olajat s vékájában a lisztet.

Látjátok ai., egyházunk tagjai eleitől szegény sorsuak voltak, mint ma, közönséges székely nép; s mégis ez a szegény, mindenkitől elhagyatott, ez a szivtelenül eltaszított mostoha gyermek, az unitárius egyház szegény, de szivben gazdag tagjai buzgóságánál fogva háromszáz évtől fogva önerején állott fenn a legközelebbi évekig, midőn az állam csakugyan egy kis segélyben részeltette.

Erre az unitárius buzgóságra és áldozatkésziségre hivatkozom én, mely csaknem közmondássá vált, hogy mutassuk meg mi is, hogy a nagy ősöknek méltó utódai, az unitárius névre méltók vagyunk s ha egyházunk ügye kívánja, a tett mezejére is ki tudunk állani. Egy olyan alkalom hív most minket erre ai., milyen az eddig élt unitáriusoknak, bár óhajtották volna, osztályrészökül a viszonyok miatt nem juthatott, hogy a mi feledhetlen első püspökünket egy az ő nevére tett jótékony czélu alapítvánnyal örök emléküvé tegyük minden unitárius előtt. Atyámfiak! siessünk, ragadjuk meg készséggel e kínálkozó alkalmat, melyen egyházunk iránt tartozó kötelességünket leróhassuk; ha Isten életet ad, a háromszázados emlékünnepeét Dávid Ferencznek megérhetjük, mert attól csak négy év választ el; ámde a négyszázadost sem mi, sem gyermekeink megérni nem fogják, s örökre el leszünk esve attól, hogy egy jelesünket, ki méltatlanul szenvedett, legalább halálában megtisztelhessek. A mely testület nagyjait megtiszteli, önmagát tiszteli meg. A Dávid F. alapítványra az adakozások már megindultak s eddig közel 2 ezer forint öszszegyült; járuljunk hozzá annak neveléséhez mi is szerény filléreinkkel. Ki csak egy téglát viszen is valamely nagy épület megalkotásához, része van a létesülés dicsőségében. Méltóságos és főtisztelendő Egyházi Főtanácsunk jóváhagyása következtében ezután minden ünnep második napján a láda ki lesz téve minden egyes ekklézsiáinkban az e célra történhető adakozások elfogadására. S ezen kívül is mindenik atyánkfíát személyesen felkeressük saját házuknál, hogy e célra különlegesen szánt kegyes adományukat elfogadjuk.

Szivesen kérlek atyámfiak, ne feledjétek hát el, hogy ezután minden nagy ünnepünk második napján, kitől hogy telik, hozzatok egy-két krajczárt a Dávid F. alapítványra, hogy ha Isten megsegél, 1879-ig legyen öszszehordva a mi filléreinkből a 10,000 forint. Hiszen 60,000 unitárius közül ha mindenik csak egy krajczárt adna is 600 forint lenne egy év alatt, s hátha a kitől telik, 10, 20, 50, vagy 100 krajczárt ad, pontos kezeléssel, miről a főgyűjtő és indítványozó pedig kezeskedik, mire nem növekedhetik jószívü adakozásunk. Tehát Isten nevében előre! legyen jelszavunk a Dávid Ferencz nevének egy dicsó alapítványban való megörökítése!! Az Istennek áldott kegyelme és szent segedelme legyen buzgó és nemes törekvésünken. Amen.

Ürmösi Kálmán.

A szentiváni unitárius templom elvétele.*)

II.

A Szentivánban megállapodottságra jutott római kath. egyház plebánossai egész feladatjukul tüzték ki, hogy a még megmaradott unitárius egyház élő maradványait, hol szelid, hol erőszakos esz-
közők által az új egyháznak megnyerjék. Több e kérdés felett tá-
madt összeütközéseit a most is fennálló unitárius Szentiványi csa-
lád azon korszakban fungáló derék ősének, tkts. Szentiványi Mihály
deáknak, és a vezérlete alatti több áldozatkész hiveknek, több ke-
zemen levő okmányok igazolják, melyeket egy jövő alkalommal, ha
földi sorsom kedvez, közlök. Most álljon itt az ugyan ezen fenma-
radásért küzdő panaszos unitárius egyház részére fejedelmi rende-
let következtében, 1762-ik évben, kiállított felelt levél (Utrum),
mely Mária Theresia királynőnek az ellene — trónra lépte alkal-
mával — fellépett trónkövetelők (porosz, bajor, szász, spanyol,
szárdinai és francziák) ellen folytatott harci küzdelmeiben, a ma-
gyar népnek iránta tanúsított hívéséérti elismerése egyik jele.
Mi is, miután 23 évig tartó véres küzdelem után a porosz király-
lyal kötött béke által a hosszszas harcz teljesen bévégződött, a ma-
gyarok segélyét meghálálni törekedett, e szándékát az ország sé-
relmei orvoslásában akará teljesíteni. E körülménynek köszönhet-
jük a tárgyunkra vonatkozó egyik legerősebb okmányt, a mint
következik :

„Sacratissima Cao. Regia Maiestas Domina Dna. ac Princeps
nostra Haereditaria, nobis Clementissima Benignissima Vestra
clementer posse dignetur Sacratissima Majestas Cao. Regia. Quod
nos literas ejusdem Mattatis vestrae Sssae Compulsorias, Praecep-
torias, Certificatorias, pariter et Attestatorias, pro Partibus, et in
Personis, Agilis Ppli Alexandri Berde, Providi item Laurentzii
Deák, Grosi. Gabrielis Szentiványi, et Nikolai Jakab, Grosi Ste-

*) I-ső czikket l. X. köt. 2-ik füz.

phani Henter de S. Szt. Ivány, in portione earund. Haereditaria, in dicta Possessione Szentivány existentur et commorantur. Horum quidem Ecclesiae Unitariae Religionis in Possessione Laborfalva aequae in Sede Sepsiensis habite aedilium, illius vero Curatoris, raone dictor. efficiar. suor. legitime confectas, et emanatas, nobisque inter alios ejusd. Mattis vestrae Sssae humiles perpetuoque fideles subditos, et servitores Lris in ijdem nominanter conscriptis Praeceptoriae sonantes, summo quod emit, et directas, honore et obedientia recepimus in haec verba: Maria Theresia, Divina favente Clementia Romanor. Imperatrix, ac Germaniae Apostolica, Hungariae, Bohemiaeque Regina, Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Haereditaria Princeps Tranniae, Comes Tyrolis et Siculor. Fidelibus nostris Ursis et singulis, Illustribus, Spectabilibus, Magnificis, Grosis, Egregiis, nobiles et Agilibus!, pariter etiam Ignobilibus, ac alterius cujusvis Status et Ordinis, bonae tamen honestaeque famae et conditionis, utriusque sexus hominibus, ubivis in Haereditario Ppatu nostro Tranniae, et partium eidem reincorporatis, constitutis residentibus et commorantibus, praesentium notitiam habituris Graam nostram Cao. Regio Ppatem! Exponitur Maai nostrae in Personis Agilis Primipili Alexandri! Berde de Szent-Ivány, Providor. item Laurentzii Deák, Egregii Gabrielis Szt.-Iványi de ead. et Nicolai Jakab Grosi Stephani Henter de Szent-Ivány Jobbagiorum in Portione eordem Possessionaria in dicta Possessione Szt.-Ivány Sedi Siculicali exist. habit. Commorantium, hor. quidem Eccliae Unitariae, Possessionis, Religionis Laborfalva in Sepsi exist. habit, aedilium, illius vero Curatoris, raone dictorum officior. Suorum. Qualiter Iid. vestri raone et pretextu certor. quorundem. negatior. dictor.que officior. suor. coram declarandor. in presentiam Egregiorum et Nobilium Gabrielis Szük, Francisci Szt.Királyi, Stephani Onodi, et Josephi Rátz, Tabulae nostrae Regiae in Tranniae Judiciariae, Scribar. ac Jurator. Notarior. per nos ad id specialiter exmissorum V. Comitum, item Supremor. et V. Judlium, Jurassorum, ac Jur. notariorum, Sedriar. Cottnum Albensis Tranniae de Küküllő, Thordensis, Kolosensis, Dobocensis, Szolnok Inter. et Medior. Crasznsensis, Hunyadensis et de Zaránd. V. Judicum porro Regior. Jur. Assorum, ac notarior. Sedium Siculicalium Udvarhely, filialiumque ejus Keresztur et Bardotz, Trium in super Sedium Sepsi Kézdi et Orbai utet Miklósvára, Csik item

utriusque Gyergyó et Kászón, Marus denique et Aranyos V. Capitaneorum item, V. Judliumque Jurator. ac Notariorum, Arcis et Districtorum, Terrae Fogaras et Kővár. Ductor. preterea Nobilium Jurator, Notarior. et V. Judlium Oppidorum N. Enyed, Thorda, Déés, Somlyó, Tővis, M. Igen, Alvincz cum Borberek et Egerbegy, nec non Josephi Kis de Szotyor, Michaelis]Benkő et Ludovici Czerjék, singulor. de Zoltán, Gabrielis Forró, Michaelis Gazda, singulor. de Angyalos, Lucae et Stephani Gazda de Réty, Francisci Dónáth, Antonii et Josephi Serester de Komolló, Moisis et Gabrielis Pünkösti de Uzon. Prudentum denique ac Circumspector. Magistror. Civium, Primarior. Senator. caeteror.que Jurator. Civium Notarior. et Secretarior. Sedium, Districtorum, Cittatum, et Oppidor. noster. Saxonicalium N. Szeben, Brassó, Megyes, Segesvár, Kőhalom, Uj-Egyház, et Szászváros. Primarior. tandem Regionumque, Judicum Senatorum, caeterorumque Jurator. Civium V. Judicumque, Cittatum, et Oppidor. nostror. Kolosvár, Károlyvár, Marus- et Kézdi-Vásárhely, Vizakna, Zilah, S. Szt. György, Illyefalva, Bereczk, Csik-Szereda, Szék et Kolos. Hominum vid. Nostror. Regior. pro Jurium dictor.que officior. suor. tuitione ac defensione, certas quasdam Fassionis et attestaciones celebrari facere vellent Jure admittente: Cum autem veritatis fassio Justitiaeque recognitio nemini sit abneganda, Proinde Vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, ut dum et quodcumque cum praesentibus simul vel divisim fueritis requisiti statim vos sub oneribus singulor. sedecim Marcharum gravis ponderis per eos quorum inter est seu inter erit irremissibiliter exigendarum ad diem et locum per praefatos Exponentes, vel homines eorum, ad id transmittendus vobis praesigendum, in praesentiam dictorum hominum nostrorum Regior. personaliter accedere, ibique ad fidem vestram Deo debitam, qualiscumque vobis, de et super rebus coram interrogandis, constiterit certitudo veritatis suo modo dicere fateri et attestari modis omnibus debeatis ac teneamini; super quibus quidem Fassionibus et attestacionibus vestris Lras tand. per praefatos homines nostros Regios, sub sigillis subscriptionibusque suis fide eorum mediante conscribendas, annotatis Expobus Jurium Sixtor.que officior. suor. uberior. Futuram ad cautelam necessariam extradari volumus et jubemus communi Justitia et Aequitate svadente. Secus non facturi praesent. Perlect. Exhib. restar. Datum in Possessione Hidvegh. Die Septima Mensis Junii. Anno Dni Millesimo Septingentesimo Se-

xagesimo Secundo. Et subscriptum erat iisdem ad marginem a dextra : Lecta Comecta mpr. Erantque Sigillo ejusdem Majestatis Vestrae Sssa judicialia et authentico coque Trannico in inferiori earundem margine, in medio videlicet. Loco solito super cera rubra ductili impressivae communitae et roboratae, patenterque confectae et emanatae. Quibus humilime receptis Nos Mandatis Mattis vestrae Sssae Cao Regiae semper et in omnibus uti tenemur et par est obedire satisfacereque volentes iisd. Anno isthoc praesenti Milles. Septing. Sexag. Secundo. Die Decima Sexta Junii, in et ad Possessionem Laborfalva in Inc. Sepsi existent. habit. ibique Domum extractam Agilis Ppli Johannis Berde Jurati Judicis ejusdem Pagi in vicinitatibus Domor. ab una Agilis Ppli Alexandri Prefati Berde; ab altera via publica, accessimus, ibique testes infra scriptos vigore preinsertor. Lrar, Mattis Vestrae Sssae Compulsorior. modo legitimo coram nobis citatos et accersitos, exacto prius ab iisdem firmissimo juramenti Sacramento, de et super Quaestionibus (vulgo utrum) nobis ab Ispis Exponentibus exhibitis et his verbotenus injertis et inscriptis serio examinavimus et exquisivimus perceptamque ab iisdem veritatis certitudinem serie sequenti rescripsimus.

Utrum autem exhibitum erat tale :

1-mo. A Szentivánban és Laborfalván az faluban lakó unitárius atyafiak, eleitől fogva voltak é és vadnak é oly számmal mint az ottan más religiokon levő emberek, vagy ezen unitaria Ecclia népesebb az ottan levő más religioju eccliaáknál? tudja é a tanu nyilván és bizonyosan.

2-do. Ezen unitaria religion levő embereknek templomok, parochiák és minden appertinentiák kik által, mikor és micsoda uton módon, haza törvénye szerént é vagy erőszakoson, militari brachio vétettek é el, vagy micsoda úton módon? vallja meg a tanu jó lelkesmerettel.

3-tio. A templom és parochiák elvétele alkalmatosságával és azoknak erőszakos elvétele után minemü erőszakos dolgokat cselekedtenek azok a kik a templomot elvették, és kiken?

4-to. Azon erőszakos militare brachiummal levő lejkmán kikkel, miképpen, ki házához gyűjtötte s kényszerítette mind az unitárius és református atyafiakat és minemü contractust subscribáltattott, ezen contractust ki irta, minek előtte a contractus megiratott, contraháltak é mind szabad jó akaratjokból az unitarius, mind az

reformatus emberek kéz beadással, bírálták é meg a regiusokat vagy az contractus megírása után ütéssel, veréssel, kötözéssel, tömlöcczel fenyegetvén őket, minemü több ijesztéseket vetett az emberek eleibe?

5-to. Ezen erőszakos Contractusnak megírása után protestátnak é az unitáriusok, a protestálókat pedig ki és minemü illetlen dolgokkal illette?

6-to. A templom elvétele után kinek képzétnek az Szentiváni és Laborfalvi unitárius atyafiak mind ez ideiglen?

7-mo. A Szentiváni unitárius atyafiak közül kiknek vették el marhájakat erőszakosan és kik s mi okért és azokat azután visszaadták é vagy nem? vallja meg a tanu jó lelkiösmerettel, cum omni-bus congr. circumstantiis.

Sequuntur nomina testium eorumque fassiones.

1-mus Testis Pduc Michael Thot Grosi Dni Sigismundi Szt.-Iványi de ead. in Portione sua haereditaria in Possessione Uzon existent. Sepsi Jobbagio Annor. Circ. 60. L. C. J. E. Fatetur ad 1-m: Az én emlékezetemnek ideitől fogva ugy tudom, mivel ide való ember is voltam, itt is születtem volt ez világra, hogy mind örökké számosabbak, népesebbek voltak itten Laborfalván és Szentivánban az unitária religion levő atyafiak minden itten levő más vallásban helyezettett ekklézsiáknál, nyilván és bizonyosan tudom. Ad 2-dum: az utrizált Szentivánban és Laborfalván lakó unitáriusoknak templomokat mikor 'elfoglalták, már annak előtte Uzonba költözködtem volt, mint-egy egy vagy két esztendőkkel és nem tudom, ha törvényesen impetálták é azt az unitarium S. Szentivánban levő templomot avagy nem; de azt bizonyosan tudom s másoktól is ugy hallottam, hogy militare brachiummal foglalták el az utrizált templomot, az honnan ugy gondolom, hogy semmi törvényes processus benne nem volt, hanem violenta manu tett erőszak. Ad 3-um: Arra is bizonyosan emlékezem, hogy azon alkalmatossággal az utrizált unitarium templomot elfoglalták az pápista atyafiak, hogy az militare brachiummal levő előljáró Lejkmán tiszt, az én uramra, Tamás deák uramra szállott volt, az kitől való félelmek mián az marháit mind én hozzám alá Uzonba hajtottatta volt; de hogy egyéb valami illetlen excessust patrált volna, nem tudom, nem emlékezem. A 4-m 5-m nihil. Ad 6-tum: Hogy én rá emlékezem, mind ez mai napiglan az unitárius Szentivánban lakó és Laborfal-

ván levő atyafiak mind örökké az magok papjoknak képéztenek és nem másnak. Ad reliqua nihil.

2-dus Testis Pcus Michael Maxai Titu Domini Moisis Székely de Réty in haereditaria portione sua Sepsi possessione Uzon existente residens et commorans Jobbagio Annor. Cr. 53. L. C. J. E. Fatetur ad 1-um: Az én emlékezetemtől fogván a Szentivánban és Laborfalván lakó unitárius atyafiak mindörökké számosak voltak és ma is népesebbek az más religion levőknel, így tudom nyilván és bizonyosan. Ad 2-dum: Azt is bizonynyal tudom, hogy az Utrumban feljegyzett s már sokszor megnevezett Szentiváni s Laborfalvi ugyan Szentivánban volt unitarium templom brachio militari és nem törvényes uton módon foglaltatott el az mostan birtokokban levő pápista atyafiaktól. Azt is ad 3-m: világosan tudom, hogy az foglaltó militare brachiummal volt német Lejkmán, néhai Thamás deák uramra szállott volt, és mivel hogy én akkor megirt néh. Thamás deák uramnak héresse voltam, tudom, hogy attól való félelmében az marháit mind Uzonban egy jobbágyához hajtottatta volt velem alá, félvén attól, hogy az marháitól is megfosztják, mert egyéb portékáiban igen sok kárt tettek, úgy mint zabját étette, szénáját, majorságát és egyebeket, a mit kaptanak; ilyen violentiákat patráltnak a templomnak elvétele alkalmatosságával, sőt még e felett sokakat az unitárius emberek közül meg is kötöztenek, nevezetesen mostan is életben levő, de apostatált Márkos László ő klmét, mint akkor az unitaria eklézsiának Curátorát s másokat is kikre nem emlékezem, mivel már azon szomorú casusnak ideje régi. Ad 4-um nihil et 5-m et ad 6-tum: azt is világos bizonynyal tudom, hogy az Szentivánban és Laborfalván unitaria religioban levő és már sokszor gyakor izben utrumban is specificált s megnevezett emberek soha mind ez mai napiglan, az magok papjokon kívül senkinek is nem képéztenek. Ad 7-um: arról sem felejtkeztem el hanem nyilván tudom, másoknak is tudományok szerint, hogy minekutána meta et absoluta potentia mediante violenta manu, brachio militari az pápista atyafiak az unitáriusoktól a templomot elfoglalták, képézésre is kényszeritettek, de nem adtanak, sőt még marhájokat is elhajtották az képéért, kik maig is oda vannak.

3-tius Testis Nblis Sigismundus senior Gorontzki de Kőkös, annor. 62. L. C. J. E. fatetur ad 1-m: Azt tudom nyilván és bizonyosan, hogy az unitaria religion levők, az oláhokon kívül, mind az catholica, mind az reformata religion levőknel, kétszer is szá-

mosabbak s népesebbekis. Ad 2-dum: azt is tudom nyilván és bizonyosan, hogy Anno 1725 karácson szervedein, az Henter urak impetálván az unitaria religion levő templomot, Csernátoni Kálnoki Mihály ur ide jött s ő klme volt a harangozó s ugy vették el a templomot erőszakoson, az unitárius papot és mestert turbálván az parochiális házakból, az akkori unitárius mester volt Árkosi Ben-
 cze Sámuel deák, annak minden gabonáját, hogy nem consentiált, elvették s oda is veszett. Ad 3-m: Azt is tudom nyilván és bizonyosan, hogy a templom elvétele után Anno 1726, midőn erőszakoson az elfoglaló catholikus atyafiak pater plebanossa az ecclia földeit erőszakoson szántani kezdette volna, onnan béhozván, az unitaria ecclia, a pater ekéit, ugy hoztak militare erőszakos brachiumot a Petras regimentiből valót egy Lejkmánnak vezérleése alatt feles számból állókat, a kik házanként elszállván, a Lejkmánt az akkori Henter János ur házához; erőszakoson oda vitetvén az unitaria és reformata religion levő embereket is, a Contractust prodncálván, erőszakoson subscribáltatták, a mely Contractus aze-
 lőtt meg volt irattatva, és azt erőszakoson, retteggetéssel, halálos fenyegetésekkel subscribáltatták, az mely execu alól megszabadulván, reprotestatitot adtanak bé ott az hol illet, az erőszakos Contractus ellen. Ad 6-tum: azt is tudom bizonyosan, hogy minekutánna a templom elvétetett volna, az unitáriusok unitárius papot, az reformátusok reformatus papot hoztanak bé, és azoknak képé-
 zenek, mivel hogy maig is népesebb az unitaria ecclia s maig is a magok papjoknak képézenek, sine controversia. Ad 7-mum: Azt is tudom nyilván és bizonyosan, hogy a pater a képét praetendálván a templom elvétele után, az erőszakos Contractus mellett, hogy meg nem adták a képét s más adósságot is oda nem vittének, sokaknak a marhájokat elkötözte, ugy mint: a Jó Andrásét s többekét is, de bizonyosan mindenikre nem emlékezem, minthogy régi az idő; de ezek mégis meg nem adták, hanem készebbek voltak marhájokat oda veszni hadni, a mint hogy oda is vesztenek.

4-tus Testis Pdux Bordás Drágamér Johannis quondam Árkosi de M. Sáros, relictæ viduæ jobbagio in portione sua haereditaria Seps possessione Szentiván exist. residens et commorans, Annor. Cr. 60. Ad 1-num L. C. J. E. fatetur: Tudom, hogy minden más religioban levő Szentivánban s Laborfalván commoráló emberek felett számosak és népesebbek az unitáriusok. Ad 2-m: az is nyilván és bizonyosan jut eszembe, hogy az unitarium templomot

Szentivánban, militare brachiummal violenta manu foglalták el, éppen akkor, abban az esztendőben szolgáltam az akkori unitárius pap Haranglábi urammal és egy karácson szenvedein jó reggel kimenék az udvarra, az honnan is tekinték az templom felé és láték sok fegyveres kézzel levő németeket belől az kerítés körül állani, kik között említett Csernátoni Kálnoki Mihály ur is jelen vala, s ugyan a harangot is huzzák vala, de kicsoda? nem emlékezem; ekkor foglalták el az unitarium templomot erőszakoson és nem törvényes processussal. Ad 3-m: hogy azon templomnak utrizált elfoglaltatásához micsoda illegalis violentiákat patráltnak legyen nem tudom, hanem azt tudom s láttam, hogy az unitárius mesternek gabonáját mind az falusi disznók turták, hánták, gazlották szélyel, mi lett legyen az óta hogy ugy pusztulni hatta, én nem tudom. Ad 4-m, 5-m nihil. Ad 6-m: Azt is bizonyoson tudom s jó lelkem szerint vallo, hogy az unitáriusok mind ez mai napig templomoknak elfoglalások után is mind az magok papjoknak és nem másnak képéztenek. Ad 7-m: arra is nyilván emlékezem, hogy minnekutánna brachio militari templomoktól potentiose megfosztattak az unitáriusok az pápista atyafiaktól, képézésre is kényszerítették az unitáriusokat; de nem akarván adni, marhájakot hajtották el, ugy mint nagy néh. Jó Andrásnak, Pál Jánosét, Benke Sámuelét s többekét is kikre most nem emlékezem, mely elhajtott marhákat mind ez mai napig sem bocsátották vissza, hanem oda vannak, el-tartották a képének meg nem adásáért, s mivel hogy soha azután is nem adtanak.

5-tus Testis Pptus Ladislaus Orbán de Uzon, Annor. Cr. 50. L. C. J. E. ad 1-m fatr. Tudom nyilván és bizonyoson, hogy Szentivánban és Laborfalván lakó unitaria religion levő emberek számokban s népesebbek is az más akármely ottan lakó religiokbelieknél s eleitől fogván is többen voltak. Ad 2-m: Tudom nyilván és bizonyoson, mivel az időben én is itt laktam, hogy az karácson szenvedein (de melyik esztendőben, nem emlékezem) az pápista atyafiak erőszakoson vették el militari brachio és nem törvényes uton módon az unitarium templomot Szentivánban. Ad 3-m: azt is hallottam, hogy a templomnak elvétele alkalmatosságával sok embereket is kötöztenek meg az unitáriusok közül, de név szerint kiket, nem tudom. A templomnak elvétele után, nyilván és bizonyoson tudom, hogy az pater plebanus sok unitárius embereknek marhájakot hajtottatta el az képéért, nevezetesen az Jó Andrásét két ök-

rét, Pál János Benedekét kettőt, Benke Sámuelét kettőt, Benke Jánosét egy tehenét, Benke Mihályét egyet, Márkos Lászlóét is egyet, mint akkori unitárius ecclianak Curatoráét, mindezek a specificált marhák, mind ez máig oda vannak, de mégis meg nem adták, hanem inkább marhájakat oda hagyták veszni. Ad 4-m: hallottam azt bizonyosan, hogy azon occupator militare brachiummal levő Lejkman, az reformatusokat mind az mostani Donáth János uram házához gyűjtötte volt, kényszerítvén őket is, hogy az pápista papoknak való képezésről Contractust adjanak, de semmiképpen nem adtanak; azt nem tudom, hogy az unitáriusokat hová, ki házához gyűjtötte, de világos az, hogy fenyegették mind az reformatus atyafiakat, mind az unitáriusokat, hogy ha nem adnak (ad locum prae-notatum) képét, az oláhokkal a templom körül levő kerítés mellé gödröt ásatnak s mind két részben levő vallásbelieket abban hányatják devastando prius singulos, sőt még Bagoly Mihályra fegyvert is fogtanak, a Contractusnak nem adásáért. Ad 6-m: én mind ez máig napig úgy tudom, hogy mind az magok papoknak képeztenek. Ad reliqua utri puncta nihil certi.

6-tus Testis: P. d. Johannes Bordás Grosi Johannis quondam Deák rel. viduae de Szentiván in portione sua haereditaria S. Sepsi possessione Szentiván exist. residens et commorans jobbagio annorum cr. 50. Ad 1-m: Tudom nyilván és bizonyosan, hogy az unitarium templomnak elfoglalásakor militare brachium jött volt ide, mellyel jelen voltanak Csernátoni Kálnoki Mihály ur és mosan is életben levő Mlgs. L. Bárány Henter Dávid ur, az unitárius paptól elkérvén úgy mentenek bé a templomba. Ad 3-m: a templomnak elvétele után sok excessusokat, insolentiákat patráltnak a képeért, és az unitarius parochialis fundushoz tartozandó szántóföldeknek el nem foglalhatásáért, úgy mint hat ökröket az ötödik fatens fassioja szerént elhajtottanak s máig is oda vannak, excepto hogy az tehenekre nem emlékezem; annkutánna képét adtanak é vagy nem, nem tudom s nem is hallottam. Ad 6-m: azt is nyilván tudom, hogy az templomnak elfoglalása után is mind az magok és nem más papoknak képeztenek, mind ez máig napiglan. Ad 7-m et reliqua ommissa utri puncta nihil.

7-mus Testis Nobilis Gabriel Benke, annor. cr. 54.

8-vus Testis Nobilis Michael Benke annor. cr. 50. de Laborfalva atque nunc in possessione Bikfalva resident. et commorant. uno salvo ore fatr. Ad 1-m: uti singuli reliqui. Ad 2-m: az ut-

rumban specificált unitarium templomot tudjuk nyilván és bizonyoson, mivel akkor mi is itt Laborfalván laktunk, hogy militare brachiummal foglalták el az pápista atyafiak erőszakoson, de egyéb excessusokat is patrált, azon militaris violenta manus, mivel erőszakoson rajtunk élődött; annakutánna vissza akarván foglalni az unitáriusok a parochialis fundushoz tartozandó szántó földeket az paterékéit behajtja az megye és ennek vindictájára denno militare brachiumot hozának az pápisták; ekkor Márkos László urat, mint akkor az unitaria eccliának Curátorát, megkötözék az ekének behajtásáért, Mihály deák uramat is az ecclia pénzének eléadásáért, ennek felette sokunknak a marhájokat elhajták az kepeének nem adásáért, mely elhajtott marhák mind ez mái napig oda vannak, azokat pedig mind éjjel étzakának idején részenként hajtották el lopva, hajtottanak szám szerént bizonyoson tizenkettőt. Ad 3-m nihil; ad 4-m: mi mivel hogy ide való emberek voltunk ez időben, jól emlékezünk reája, hogy ezen szorongattatásunkban az pápista plebánusnak való képézésről contractusra kénszeritettének, minden felgondolhatott halált okozó fenyegetésekkel, de mégis mind ez mai napig sem egyszer, sem másszor nem cselekedtük s nem is tudjuk hogy soha is contractusra köteleztük volna magunkot, a minthogy marháink is azért hajtattanak el, kik mind ez mái napig odavannak. Ad 6-m: az templomnak elfoglalása után is az unitáriusok örökké az magok papjoknak képéztének s nem az pater plebanusnak.

9-nus Testis Helena Gelei honorabilis Samuelis quondam Bentze relicta vidua de Árkos, annor. cr. 62. Ad 1-m: non Scius ut praescripti. Ad 2-m: Azt nyilván és bizonyoson tudom, mivel az néhai férjem ide való unitárius Schola mester volt, hogy az utrumban is specificált Szentivánban levő unitarium templomot brachio militari erőszakoson foglalták el az pápista atyafiak egy karácson szenvedein, ugymint az elmúlt karácsonkor mult 36 esztendeje, kik között Csernátoni Kálnoki Mihály ur is jelen volt s maga is huzta az harangot. Ad 3-m: Minémü excessusokat vittének legyen azon foglalásnak alkalmatosságával véghez nyilván tudom, mert az én uramnak Szentivánban az parochialis mester funduson gabonája, széna takarmánya, 12 öles kaszaj fája mind ezeket elfoglalták és kiadni B. Henter Dávid ur nem engedte, jóllehet a mlgs Gróf pápista Püspök akkori ő excllja parancsolt kiadások végett, de még sem adták ki soha mind máig. Másoknak is marhájokat elhajtot-

ták s oda is vesztenek benne. Azt is tudom ad 6-m, hogy mind ez máj napig az unitáriusok mind az magok és nem más papoknak képéztenek. Ad reliqua nihil, mivel az uram mindját Árkosra költözött.

10-mus. Josephus Benke de Laborfalva annor. cr. 44. Ad 1-m fr. Tudom, hogy az utrumban specificált két faluban unitárius emberek vannak többen. Ad 2-m: Azt is bizonyoson tudom, jóllehet én akkor gyermek voltam, hogy erőszakoson és nullo juris processu interposita vették el az unitarium templomot, militare brachiummal, de kik lettenek legyen az mágnások közül jelen, én nem emlékezem. Ad 3-m, azt is másoktól hallottam, hogy sok excessusokat patráltanak és marhákot is hajtottanak el a kepének meg nem adásáért, kik közül még ma is oda vannak. Ad 6-m: bizonyoson tudom azt is, hogy nem más, hanem a magok papjoknak képéztenek mind ez ideig. C. n.

11-mus Testis Pplus. Joannes Bagoly de Laborfalva at nunc in possessione Szentkirály Sepsi exist. residens et commor. annor. cr. 53. uti caeteri procedentes ad 1-m fatetur testes. Ad 2-m: Tudom nyilván és bizonyoson, hogy mikor az pápista atyafiak az utrizált templomot elfoglalták, nem juris processu, hanem militari brachio, melyek között sokszor megmondott Csernátoni Kálnoki Mihály ur Szentivánban akkor életben levő Henter familiával edjütt jelen voltanak és ugy vették el erőszakoson in anno 1725. Ad 3-m: Minémü egyéb illegalitást töttenek az alkalmatossággal azt is bizonyoson tudom, mert az akkori unitaria ecclíának Curatorát Márkos László urat megköztötték s Kесе Ferenczet s másokat is, vertek is meg közülök sokakat, kikre most mindenikre nem emlékezhetem. Ad 4-m azt is nyilván tudom, hogy az néh. Henter János ur házához gyűjtötték az unitáriusokat s ott violenta manu erőszakkal kemény halálos fenyegetésekkel kényszerítették a Contractusnak subscriptiojára. Ad 5-m Azt is bizonyoson tudom, hogy miután megszabadultanak a violenta militare brachiumnak keze alól protestáltak az erőszakkal subscribáltatott contractus ellen. Azt jól tudom ad 6-m, hogy örökké az magok papjoknak képéztenek. Ad 7-m uti 8-vus et 9-nus Testes.

12-mus Testis Anna Görcsön ppli quondam Francisci Kесе de Laborfalva relicta vidua annor. cr. 60. Ad 1-m uti antecedentes Testes fatetur. Ad 2-m: Azt nyilván és bizonyoson tudom, hogy a S. Szentivánban levő unitarium templomot az pápista atyafiak erő-

szakoson vették el militare brachiummal, mely erőszakot tett népekkel jelen voltanak Csernátoni Kálnoki Mihály és az Henter familia is, a kik akkor életben voltak. Ad 3-m: a templomnak elfoglalása után vissza akarván az unitaria ecclia a parochialis fundushoz tartozandó szántó földeket a patertől foglalni, az ekéjét mind béhozák az unitáriusok, mely cselekedetekért iterato ismét militare brachiumot hozának a tkts urak s megkötözék az én néhai férjemet is, Márkos László uramot is azért is, hogy az unitaria ekléziához tartozandó leveleket és pénzt is kezekbe adjanak.

Ad 4-m 5-m nihil. Ad 6-m: Tudom azt is, hogy a templomnak elfoglalása után is mind a magok papjoknak képzének az unitáriusok mind ez mai napig. Ad 7-m: Jó lelkem ismérési szerént tudván, vallom azt is, hogy az képének meg nem adásáért sokaknak marhájakat elhajtották, nevezetesen emlékezem az Jó Andráséra hogy elhajtották s máig is oda vannak, de még sem adták meg (a képét) a paternek.

13-tus Testis nblis Johannes Bartha de Laborfalva, annor. 80. Ad 1-m uti reliqui patr. Ad 2-m: Tudom nyilván és bizonyoson, hogy az utrizált unitarium templomot Csernátoni Kálnoki Mihály, Mlgs L. B. Henter Dávid ur, Henter Elek és Henter János uramék jelen léteekben egy Compagnia dragonyos németekkel erőszakoson foglalták el. Ad 3-m azt is bizonyoson tudom, hogy az templomnak elfoglalása után Laborfalvi Márkos László urat mint akkor az unitaria ecclának Curatorát megkötözték, hogy a templomhoz járandó s tartozandó minden appertinentiákat kezekbe adjon az pápista atyafiaknak. Ad 4-m et 5-m nihil. Ad 6-m: Tudom, hogy az templom elfoglalása után egyszer adtanak képét a pápista páter plebánus ő kglmének, de mi okból, többször soha sem adtanak máig. Ad 7-m Azért, hogy soha is nem képzének az paternek többször egyszerűenél, sokaknak marhájakat elhajtották s nem is adták máig is vissza, de még sem adták meg máig is az képét hanem az magok papjoknak.

14-tus Testis Plus Ladislaus Márkos de Laborfalva annor. 73. Ad 1-m fr. Tudom, hogy itten unitárius emberek vannak számosan. Ad 2-m: Tndom nyilván és bizonyoson, hogy az utrizált Szentivánban levő unitarium templomot a pápista atyafiak erőszakoson és nem törvényes uton módon foglalták el militari brachio violenta manu. Ad 3-m azt is nyilván és bizonyoson tudom, hogy az unitárius mesternek minden gabonáját confiscálták s soha sem egyszer

sem másszor vissza sem is adták. Ad 4-m minémü excessusokat patráltnak az templomnak elfoglalása után, bizonyos az, mert engemet magamot mint akkori unitarium templomnak Curatorát, és Kесе Ferenczet megköötöztének az pater plebanus ekeinek béhajtásokért, s az idő alatt, míg engemet másod magammal captivalis ligában tartottanak, violenta manu, contraháltatták az unitáriusokat az paternek való kepezésre contractualiter. Az 5-m: Az midőn is én az fogságnak köteleből megszabadultam, mindjárt in ipsa flagranti, magam mellé vevén néhai Pál papot, instantiámmal a Mlgs Regium Guberniumot requiráltam, melyre midőn válaszom nem adott volna, a violenta contraháltatott Contractusnak ellene protestatiot insinuáltam, melyet onnét kivéven ismét, ide haza hoztam, s ma is az unitáriusoknál vagon *). A társam pediglen Pál pap, ad 6-m: mi okból viseltetvén s honnét indittatván, nem tudom, engemet ott hagyott s mindenütt ló halálában haza jött, itthon elremítette, hitette, ijesztette az unitáriusokat, hogy engemet megfogtának, és ha a képét bé nem adják az paternek, mind engemet, mind a többit kardra hánnak, így ettől való félelmekben adtak egyszer képét a plebánusnak, de többször nem akarván adni, ad 7-m: sokaknak marhájokat elhajtották, mely elhajtott marhák mind maig is oda vesztenek, de még sem kepeztenek a pápista papoknak, hanem mind ez mái napig az magok papjoknak adták a képét.

15-tus Testis nblis Grosus Dnus Josephus Keserü de Uzon, annor. 72. fatetur ad 1-m uti singuli fatentes. Ad 2-dum: Tudom nyilván és bizonyoson, hogy az utrumban specificált Szentivánban levő quondam unitarior. templom, mera et absoluta potentia brachio militari medio Durn. Csernátoni Kálnoki Mihály ur és Henter familia is, kik akkor életben voltak, úgy Illyefalvi Geréb József urék által, engemet requirálának Szentiváni Thamás és Mihály deák uraimék, hogy mennék el a mostani Mlgs I. Báró Henter Dávid ur udvarházához uzoni nblis Szabó Jánossal, az holott is jelen voltanak az akkoron potentiáriusok gyülekezve, el is menék ad requisitionem dicta partium, az tit. urnak udvarházához, két unitárius papok mellénk adjungálák magokat, és mikor oda érkeztünk volna, kérdék az papok az urakot, hogy mi okból foglalták volna el az templomot, jól lehet, mi sem tagadjuk, hogy azon templom hely quondam az Henter familiáé ne lett legyen, melyre felelének az

*) E nagyon is érdekes adat a kezemen levő levéltárból ma hiányzik.

Henter urak: mi is azért foglaltuk el hogy az miénk volt, melyre én mondék: nem az a kérdés hogy miért foglalták el, hanem ez hogy ki hírével, a császár hírével é, vagy nem, de tit. Geréb József ur nékem azt felelé erre: hogy kglđ részeg Keserü ur, de én mondék: de még nem is ettem még ma. Ezeknek utánna a velünk volt két unitárius papokat detentioba téteték az urak, mivelhogy protestatione mediante akarák magok igazságokat detegálni. Caetr. nihil, inclusive ad omnia.

16-ta Testis Juditha Vitkai Ppli quondam Josephi Orbán de Uzon relicta vidua annor. 96. ad 1-m uti reliqui fassa. Ad 2-m Tudom nyilván és bizonyosan, hogy karácson szenvedein németekkel foglalták el az pápista atyafiak az megnevezett unitar. templomot Cser. Kálnoki Mihály ur közbejöttével erőszakoson és nem törvényes uton módon. Egyebet nem tudok, mivel mint asszony embernek nem lehetett gondom az effélékre.

Hi specificati testes sunt omnes et singuli coram nobis legme citati, suntque tandem medio nostri jurati, examinati modoque praemisso fassi.

Cujus quidem praemissae hujusmodi Inquisitionis et attestationis nostrae seriem pro ut per nos extitit expedita et peracta, eidem Maiestati Vestrae Sacratissimae Cao Regiae humillime rescripsimus; at toties fatis exponentibus jurium suorum uberior futuram ad cautelam neecessariam sub Sigillis nostris usualibus, manuumque propriarum subscriptionibus fide nostra mediante corroboratam extradeditimus. Eandem de reliquo Majestatem Vestram Sssimam Caes. Regiam diu feliciter vivere, valere, glorioseque regnare desiderantes quam devotissimi. Datum anno, die, locoque ut in premissis.

Ejusdem Mattis Vestrae Sssae Cao Regiae

humiles perpetuoq. fideles subditi et servi humillimi: Stephanus Gazda, nobilis de Réty mp. et Antonius Molnos nblis de Komló mp.

Corr. per eosdem Judices.

Ily czimezéssel: Mariae Theresiae Divina favente Clementa Romanor. Imperatrici ac Germaniae Apost. Hungariae, Bohemiaeque Archiduci, Austriae Duci, Burgundiae Haereditaria, Principi Transilvaniae, Comiti Tyrolis et Siculor. Dnae Dnae nobis Clement. Benignissimae.

S a beadványozást jelző e hátirattal:

„Ao. 1762. Apert. p. Stephan. Halmágyi m.p. Secretar. Gublem“

Közli Kiss Sándor.

Londonban mulatásom emlékei.

Mig e sorok megjelenhetnek, úgy hiszem, hitatalos jelentésünk már, mint egyházunk egész egyetemét érdeklő okmány, nyilvánosság elé került a „Keresztény Magvető“ utján; mi ha még meg nem történt volna, nézetem szerint, utólag jóvá lenne teendő; mert az ily hivatalos küldetések közirományainak természete ezt hozza magával. Más nemzetek képviselőinek jelentése már rég megjelent illető közlönyeikben. Ezek feladata hatni a jelenre, a közügyek iránti érdeklődést és munkás vallásos érzést ébren tartani, egyszersmind pedig a történetírásnak hiteles, nyilvános adatokat gyűjteni. Én bizom, hogy az meg fog történni, ott elmondottimra tehát — ismétlés helyett — egyszerűen csak rá utalok *).

Azt is felteszem e havi irat barátairól, hogy a „Protestáns Egyházi és Iskolai Lap“-ot járatják; annak idei 26-ik száma 843—845 lapjain: „A londoni idei unitárius meetingekről“ néhány érdekesb pontot és tárgyalást közölven: azokra itt ki nem terjeszkedem, mert az idő és tér drága. Az érdekeltek szerezék meg maguknak azt (Buda-Pest, Pest, Mária-utca 10 sz.) alatti tudós szerkesztőjétől, s akkor ama két adat az itt követke-

---

*) „A Britt és külföldi unitárius Társulat“-nak f. évi május 19—20-án Londonban tartott 50-ik évi (jubilaris) nagy gyűlésén egyházunkat, a mint ezt folyóiratunk jelen évi 3-ik füzetében a „Különfélék“ között megemlítettük volt, az egyh. tanácsnak 103 sz. alatt költ végzése és utasítása értelmében Jakab Elek és Dr. Gyergyai Árpád egyházi tanácsos t. barátaink képviselték. Nevezettek eljárásukról f. év május 26-ról Párisból egyh. tanácsunkhoz megtették hivatalos jelentésöket, a mely júniusban tartott főtanácsunk elébe terjesztetvén, örvendetes tudomásul vétetett. Nem kételkedünk benne, hogy egyh. tanácsunk az érintett hivatalos jelentést rendelkezésünkre bocsátaná; de mi t. barátunknak e becses cikkét oly kimerítőnek találjuk, hogy e tekintetből amannak kiadásra leendő kikérését nem látjuk szükségesnek. Igaz, hogy a történetíróra nézve a hivatalos okmányok szolgálnak első rendű kutfők gyanánt; de miután e közlemény és részben ama hivatalos jelentés írója egy személy, — úgy hiszszük — a történetírót is bátran utalhatjuk e közleményre. — Szerk.

zökkel, némi képét adja e nevezetes jubilaris tünnepélynek. Valamelyik angolul tudó tanárunk ezek kiegészítéseül lefordíthatná az „Inquirer“ idei 1717 számában levő beszédeket is, természetesen kiigazítva azon botlásokat, melyeket a laptudósítók követtek el, Jókait unitáriussá, dr. Hatalát unitárius pappá, engem költővé és jogtudóssá rossz értesülés után tévesen téve.

De mindezek mellett tudom s nagyra becsülöm azon rokonszenvet és óhajokat, melyek tőlem e havi iratban tüzetes tudósítást várnak londoni útam emlékeiről, nem személyemért, melyet én előtérbe soha nem toltam, sem tolatni nem kívántam; hanem azért, a mit talán ott javunkra megjegyzendőnek találtam, és azért, mert engem az események kényszerűsége szűkebb hazámból eltávolítván: hitrokonimmal — a kiket pedig bensőleg szeretek — semmi erkölcsi és egyházeleti egybeköttetésben és érintkezésben nem lehetek; egyedül a „Magvető“ az, melyben olykor szólva, kedves családi köreiket fölkeresem, s ilyenkor szerencsés vagyok egyik-től és másiktól a barátság lekötelező szavait s együtt átélt boldog idők kedves emlékeit levelekben megújítva látni. Most is e gyöngéd érzelen szelid parancs-szavára fogtam tollat s irom erdős hazámban élő barátimhoz e sorokat, kizáróan egyházi és vallásos színezetű dolgokról; a politikaiakat majd később, pihenő órámban fogom leírni, valamely illetékes nyilvánossági közlönyben kiadni.

Először is hadd vessek egy egybehasonlító futó pillantást az angol és magyar unitárius vallásos élet külorganismusára.

Mikor az utazó hozzánk jó, a világi elnök, püspök, főjegyző, tanárok, papság s azok állandó lakhelyeiben, valamint a tanodákban és alkotmányos egyházi tanácsülésekben egy szerves egyházközség fizikai individualitása azonnal reflexioi körébe, sőt egyenesen külérzékei alá esve jelenik meg.

Ha az idegen a püspök, főjegyző, egyházi képviselő-tanács állandó segédszemélyzeteit, a főtanács és zsinat századok tapasztalása alapján épült szervezetét veszi figyelembe, itt már az individuum mint erkölcsi testület szabályos életnyilatkozatai határozott formákban mintegy politikailag kidomborodva állnak előtte. Mindez egy régi, szerves, némileg hierarchicus jellegű egyházi testületre mutat, még ha az oly szabadelvű is, olyanra, mely hajdani századokban jött létre, tömördek változáson ment át, törvények és canonok által szentesített téren s jogkörben munkálkodik, közös birtoka, szomorú és vidám emlékei, ősoktól örökölt s szentség gyanánt tekintett hagyományai vannak.

Ez és ilyen a magyar unitárius egyház külső látható képe.

Ki anglia vagy London unitáriusai közé oly föltevással megy, hogy ahoz hasonlókat lát, nagyon csalódik. Ott az unitáriusok ezelőtt 50 évvel a régi congregationalista községekből s más dissenter testületekből alakultak lassanként unitárius önálló egyházközségekké; püspökség, egyházi hatóság, tanácsok, papi székek és rend, fekvő egyházi birtokok, papi telkek, házak s általában semmi papi felekezet nincs. Minden község teljesen független a maga belügyeire nézve. Az angol unitáriusok individualitásának kifejezése azon brit és külföldi unitárius társulat (British and Foreign Unitarian Association), mely 1825. alakult s az idén 50 éves létünnepére a magyar unitárius egyház is meghiva volt, s mi innen folyólag jelentünk meg. E társulat magába foglalja Anglia egyházi és világi unitáriusait, tehát közel 400 egyházi község önkéntes képviselőit, t. i. azokat a férfiakat, kik a társulat tagjaivá magukat évi aláírás és fizetés által beajánlják. A társulat évről évre választja választmányi és meeting-elnökét, alelnökeit, központi választmányát, választmányi és pénztárnoki titkárait, pénzkezelőjét. Jövő évi elnök: Fielden Joshua esquire, alelnökségre az előkelő világiak közül 62-en választottak, a mi megtiszteltetés jele, nem szükségességi tény; a központi választmány tagjai: dr. Aspland, Bicknell Henrik, Clayden, Hart, Heywood Jakab, Hill Károly, Hopgood Jakab, Hovv Károly, Jerson Henrik, Lawrence J. C. Lawrence E. Marsden, Marshall, Martineau Dávid, Shoen Sámuel, Suffild R. R. Tayler S. S. Whitehead P. H.

A társulatnak van külföldi levelező tagja: India, Amerika, Australia, Canada, Franciaország, Magyarország, Olaszország, Németország, Irland részéről és 58 belföldi világi és papi állású levelező tagja. Ezek közt van a mi tisztelt barátunk Fretwell János ur is.

Állandó társulati választmány intézi az angol unitáriusok minközügyét, év végén a közgyűlésnek beszámol, minden tisztviselőt új választás alá bocsát s így állit be. Fizetést csak a titkárok és pénzbeszedő vesznek — egyéb hivatalok tiszteletbeliek.

Az ország több vidékre oszlik, mindenikben ilyen szervezeti és jogköri kisebb unitárius társulatok vannak, melyek vidéki ügyeiket a központihoz hasonló módon intézik el. Minden egyházközség ismét maga igazítja saját belügyét; megállá-

pitott credo-juk, lythurgiá-jok nincs, a hivek érzülete és gondolkozásmódja s a papok tapintata és meggyőződése együttesen háta-
 tározza meg mindkettőt, csak az isten egységi hitesszeme van eiismerve mindenütt.

Az unitáriusok a közép osztályhoz tartoznak, foglalkozásuk különböző; a parlamentben 20—25-re megy az unitárius képviselők száma, kik rendesen szabad elvüek a politikában is és a whigekhez tartoznak, s véleményök nem csekély súlylyal birpártválságoknál is.

A nevelés és oktatás nagy birodalmából két pontra fordít különös figyelmet az angol unitárius közönség, a többit a szülöknek és ifjaknak tetszésére bizza, és e kettő: a papságra készülők és a kisdedek valásos-erkölcsi irányu oktatása. Tanulhat az angol unitárius ifju azt, a mi, és ott, a hol tetszik, egész kiképezte-
 tése polgári kérdés; de a templomok számára a papokat magasb tudományi és erkölcsi philosophiai irányban tüzetesen ők készítik elő, ők nevelik fel és a kisdedek szivébe a tiszta keresztény és unitárius érzéseket, hitet, jó erkölcsöket korán becsepegtetik. Az első czélra áll fenn az általuk alapított manchesteri uj főtanoda*) [Manchester New College] czélszerüen berendezve és felszerelve, miért a társulat 200 font sterl. évbért fizet. Nagyhirü tanároktól kap itt az ifjuság theologiai oktatást valamely positiv dogma elfogadtatása nélkül; mostani igazgatója Martineau Jakab, kinek évi fizetése 600 font, tanárok: Drummond ur, fizetése 500 font, a tanári erő most még kettővel szaporittatott, Mr. Upton és Mr. Carpenter urakkal, kiknek két-két száz font sterling fizetésök van. Azon városrészben van ez, a hová czimezhetik ott tanuló papjelölteink Magyarországból menő leveleiket t. i. „London N. W. 38. Harrington Street“, mely arczczal egy gyönyörü parkra néz. E collegium az, melyben nekünk már nem egy derék tanárunk kapta felsőbb theologiai kiképeztetését. Méltó, hogy a „Magvető“ olvasói szerkezetét, tanítóit s hol-létét ismerjék, s e sorokat olvasva, nemes szivü angol hitrokoninkra hálával emlékezzenek. . . . A másodikról, a kisdedek vasárnapi oktatásáról hátrább szölok.

Van még az állandó választmánynak három szobából álló hivatalhelyisége: „37. Norfolk-Street-Strand“ város-részben, hol az gyüléseit tartja, a titkár teendőit végzi, hol a társulat ela-

*) E főtanoda története tüzetesen ismertetve volt a Ker. Magvető II. köt. 288—297 lapjain. — Szerk.

dásra rendelt könyvei árultatnak, s a hol egy különféle nemzetek irodalmából öszszegyűjtött szép tudományos theologiai és philosphiai, de határozottan unitárius irányu könyvtár áll a társulati tagok rendelkezésére. Ez egyszersmind az angol és amerikai unitáriusok találkozási helye. A társulat 200 font évi házbért fizet érte.

A papnövelde és központi választmány hivatalhelye fentartására az összesség befoly; állandó tőkék, egyházi javaik nincsenek; időről időre a szükséghez képest teremti elé az angol hitbuzgóság önfentartási és önkormányzati szükségéinek fedező erejét. Ezelőtt pár évvel Ho p g o o d J a m e s indítványára és vezetése alatt egy öszszeget gyűjtöttek volt, hogy avval Londonban saját házat vegyenek vagy építtessenek; de mikor már a pénz együtt volt, s a kivitelhez kell vala kezdeni, több oldalról kétely támadt, hogy a ház valami egyházi felsőségnek vetheti meg alapját; ennél fogva oly erős ellentétre talált az egész dolog, hogy arról le kellett mondaniok. Az idén is gyűjtenek a jubileum-ünnepély emlékére vagy 100,000 forintot, de ezt sem fordítják realitás szerzésére, hanem egyfelől jeles unitárius papok által az ország különböző részeiben felolvasásokat, beszédeket tartatnak az unitárius nézetek és hitelvek terjesztése végett, másfelől azt gyöngé egyházak fölsegítésére s ujak alapítására használják fel. Ekkora az angol unitáriusoknál a vallási dolgokban a függetlenségi érzélem!

A fenn érintett évi nagy gyűlés vagy is már most az ötvenedik évi meeting fényes ünnepélye volt tehát az, a miről én itt némely látottakat és tapasztalatokat el akarok mondani. Gondolom, hogy azon pár téves tudósítást, mit az „Inquirer“ és „Hon“ rólunk és beszédinkről forgalomba hozott, beszédink szövegének közlése által megigazítani fölösleges, az sok tért foglalna, s nézeteim ismeretesek is; azt pedig — úgy vélem — honfitársaink nem teszik fel rólunk, hogy „jó hiszem“ — üleg nem való dolgot s tényeket ilyenek gyanánt terjesztettünk volna bárhol. Csak általánosságban érintem tehát közhelyeken való szavainkot, kivételt téve egyedül társam dr. Gyergyai Árpád beszédénél.

Május 17-én a választmány előkészületi ülésében megbízó levelünket beadtuk néhány emlékül hozott könyvvel együtt; azért ennek, mert ez intézkedett azoknak mely intézetek részére át bocsátásáról; ekkor én ném et ül beszéltem, melegen tolmácsolva: „a magyar unitáriusoknak angol hitrokonaik iránti rokonszenvét

s üdvözetét; mély hálánkat jelentettem ki áldozatokban nyilvánult szeretetökért, s a közöttünk élő hit- és vallásos meggyőződés közössége által fűzött testvéries érzületnek megszilárdítását buzgón ohajtvá, annak erőnk mértékéhez képest leendő munkálását küldőink nevében azon kérés kíséretében biztosítottam, hogy az egy igaz Isten a brit és külföldi unitárius társulatot s annak lelkes vezérférfiait vegye gondviselő oltalmába, századokon át áldja meg sikerrel fáradozásait, s nagy czéljaikban, melyek a keresztény szeretet és hitszabadság általános elterjedését tárgyazzák, hatalmas erejével segítse meg!“

E beszédet — tartalmát előre megtudva — ott közkedves-ségben élő Péterffy Dénes theologusunk általános élénk „helyes“-lést költőleg tolmácsolta angolul, elnök és tagok kezet szorítottak velünk s az egész gyűlés igen kellemes hangulatban létét sok vidám arcz s nyájas barátság szíves nyilatkozatai bizonyították.

Másodizben a május 20-án tartott nagy meetingen, midőn a külföldi képviselőket a nagy nevű dr. Martineau kitüntető szíves-séggel idvezelte s mindenik nemzet áldozatait, miket a hitszabadságért tett, s az érdemeket, miket a theologiai tudományok körül szerzett, ismeretes ékesszólásával kiemelte: a sorban következők, ismét én beszéltem magyarul, azért, mert egyfelől erkölcsi érzéssel ellenkezett az, hogy minden közös gyűlésen minden nemzetnek legyen szabad és illő ön nyelvén szólni, de nekünk magyaroknak nem, vagy ha szabad és illik, mi magunk ne merjük azt tenni. Fretwell ur maga is így fogta fel a dolgot. Sőt a közönségből is hangok emelkedtek, hogy: „hallják a magyar képviselőt magyarul szólni — az öregek pedig tevék után: „ugy is mikor Kossuth itt járt, e nagy ember ajkáról oly szépen hallották az angol nyelvet zengeni, hogy ő honfiainak jogot szerzett ahoz, hogy azok Anglia földén nemzeti nyelvöken is meghallgattassanak“. Egyébiránt is előttem közvetlenül Did Ágost párizsi szabadelvű pap, boldogult Coquerel Athanázunk barátja beszélt francziául, s nagy tetszésben részesült.

Nekem ez alkalomra kész a d r e s s e - m volt: „a magyar unitáriusok utósó ötven évi művei és szenvedései“ — magyarul, de németre átfordítva, ezt a későn megérkezett Fretwell barátunk sebtében átfutotta, s abból némelyeket természetesen megjegyzett; nekem szintén csak kivonatot kelle belőle mondanom, mert 10 percz időm volt csak; Fretwell urnak tehát

figyelni kellett a gyűlési beszédek folyamára, igen arra, hogy én az adresse-ből mit mondtam el, ő mit szemelt ki, s így kezdett szavaim tolmácsolásához. Természetesnek fogja bárki találni, hogy neki adresse-mtől is, kivonatos beszédemtől is el kellett térni s úgy beszélni, hogy a gyűlés hangulatát ébren tartsa s viszhangra találjon: idézett szavaimból is, de inkább saját lelke röptét követte. Itt van magyarázata annak, a mit Attiláról s rólam mint székelyről s Attila-hunutódról beszélt. A „költő“-ség reporteurri tévedés „történész“ helyett. Még az nap egész adresse-m közlésére az „Inquirer“-ben sort kértünk, Fretwell ur nagy részét le is fordította, abban állapotunk meg, hogy az később nyilvánosság elé jó s akkor minden balmagyarázat megszűnik. Ezért dr. Gyergyai barátom másnapi beszédében hivatkozott is rá. Azonban a megjelenés tisztelt barátunk Fretwell sok dolga és távolléte miatt elmaradt; remélem, hogy később eredeti szerkezetében, angolul, vagy új alakban közzé lesz téve, vagy mint a britt és külföldi unitárius társulat most megválasztott külső levelező tagja, azt közölhetem.

Tán nem kell mondanom, hogy mind az én magyar beszédem, mind a Fretwell uré „helyes“-lést nyert.

Harmadizben ugyanaz nap östelén, az ugynevezett jubileum-östellén néhány mondatot latinul szóltam. Ekkor az idegen országok képviselőit épen Fretwell ur, ügyünk kiváló jóakarója üdvözölvén: előre abban állapotunk volt meg, hogy itt én csak egykét bevezető szót mondjak, mely mentséget foglaljon magába, hogy az angol nyelvet nem beszélem, indokolva avval: „hogy az én ifjúságomban még csak néhány gazdagnak volt módja fiait angolul taníttatni, kik közé én nem tartoztam, s nem voltak az angol nyelv megtanulására mieink s angol hitrokonink bő alapítványai, miknek segélyével most ifjaink részint már ben hazánkban, részint ide Londonba kijöve, azt elsajátíthatják“, — s ennek érintése után, a szót adjam át dr. Gyergyai Árpád képviselő társamnak, a ki angolul válaszoljon a hozzánk intézett üdvözletre. Alig végeztem be szavaimat, midőn az én inposans természetű barátom a tribünre kilépett s általános figyelem közt — mi között aligha az angol hölgyeké élesebb nem volt, mint a férfiaké — igen szép előadással e beszédet tartotta:

„Keresztény felebarátim! Mi a magyar unitáriusok székhelyéről, Erdély Bostonából jöttünk, hogy jelen legyünk önök ötven éves jubileumán, és köszönetet mondjunk megbizóink, a magyar unitá-

riusok nevében önöknek, angol unitáriusoknak minden felebaráti segítségével és rokonszenvért, melyet irántunk tanusítottak.

„Anglia hajórajja, hadserge és kereskedelme által nagy hódításokat tett a világ minden részében; azonban én itt csak azon szellemi hódításokról akarok megemlékezni, melyeket önök, ó Anglia, és az Atlanti-tengeren túl levő új Anglia unitáriusai Magyarországon a liberalis keresztények szívében kivívtak, és a melyet mi jelenlétünk által tetteg bizonyítottunk.

„Önök rokonszenvének tényleges jelei: ifjaink tanulása a londoni Collegiumban a nagy hírű dr. Martineau, Drummond és J. J. Taylor lelkesítő befolyása alatt, Channing örök szépségű műveinek magyar kiadása, mit az amerikaiak segítségével, nem csak az unitáriusok között, de az országban mindenhol elismerésre találtak. Politikai és tudományos lapjaink nagy méltánnyal szólnak e művekről, fordításainkat olvassák minden valásuak, s legjelesebb férfaink egyike, ki szabadelvű katolikus, nem alaptalanul mondotta, hogy Magyarország egy részben az unitáriusoknak köszönheti azon rokonszenvet, melylyel Anglia és É. Amerika hazánk s nemzetünk iránt viseltetik.

„A midőn tehát én ez ünnepélyes pillanatban meleg köszönetet mondok Anglia szabadlelkű fiainak és leányainak ifjainkhoz és tanintézeteinkhez tanusított szeretetökért, egyszersmind kérem É. Amerika itt levő tisztelt képviselőit: vigyék át nyugati testvéreinknek szives köszönetünket irányunkban gyakorolt erkölcsi és anyagi segélyeikért, különösen azon nagy horderejű áldozatért is, a mit a legutolsó időben kolozsvári főtanodánk tanári ereje gyarapítására tettek, s biztosítsák őket nevünkben, hogy mi is ép úgy, mint ők az egyházat és iskolát tartjuk legfontosabb intézeteinknek, melyekért szintugy tudunk áldozni mi, mint mások áldozatainak erkölcsi becsét méltányolni.

„Arról, a mit mi tettünk és tenni akarunk hazánkban, tisztelt képviselő társam fog az „Inquirer“-ben szólni. És most az egy igaz Isten áldását kérve önök működésére, azon ohajtásomat fejezem ki: vajha sikerülne az igaz felebaráti szeretet zászlója alá egyesíteni a világ minden népét, a min, önöknél uraim, a föld egy népének jobbjai is sikeresebben nem munkálkodnak. Épen ezért szívből kívánjuk, hogy az Isten az angol és amerikai unitáriusokat évezredekén át jólétben s megérdemlett tiszteletben éltesse!”

E beszéd, mint szintén a szónok is, igen nagy tetszésben ré-

szesült, s hatása nem közönséges volt. K u e n e n beszédének ke-
resettsége s emelkedett szelleme lelkesített. D i d-ét és az enyimet
beszédeknek nem mondhatni — azok csak rövid szók voltak. Dr.
M a n c h o t, a németországi képviselő előadása épen furore-t csi-
nált, mert ő maga úgy mint modora igényteljes, és ő élesen támadta meg
az ultramontanokat. Ő tetszeni s feltűnni kívánt, s célját elérte.

Ennyit a nyilvános gyűlésekben való beszédinkről; mihez még
annyit kívánok adni, hogy dr. Gyergyai barátom máj. 17. a gyű-
lésben nem lehetett jelen, 19. csak egynek jutott szólásra sor, a
harmadszori alkalmat csaknem egészen ő használta fel. . . . . Az
első napi meeting tárgyalása közül két nevezetes mozzanatot meg
kell említenem, e g y i k: hogy a nagy gyűlés a következő évi vá-
lasztmányi alelnökök közé három hölgyet is választott t. i. B o w-
r i n g u r n ö t, C a r p e n t e r M a r y és S w a n w i c k A n n a u r-
hölgyeket, mit a közgyűlés kihirdetéskor lelkesült „taps“-sal fogad-
ott; m á s i k, hogy a társulat, az évi jelentés szerint, a Channing
összes műveiből az utolsó 4 hét alatt eladott 24,000 példányt,
3495 példányt pedig különböző név alatti angol hitfelekezeti ifjak
között ingyen osztott ki. Feltűnő haladást mutat az is, hogy míg
a társulat ezelőtt 30 évvel 1842-ben 23 sterlingfont, 16 shilling, 10 dr.
áru könyvet adott el, 1874-ben 917 font árut; 108,000 darab könyv
és röpirat kiállítási költsége 1,311 font sterlingbe került, s abból
ingyen kiosztottak 309 font árut.

Említém fennebb, hogy az angol unitáriusok a serdülő ifjuság
vallásos-erkölcsi neveléséről és oktatásáról saját szellemében gon-
doskodni szükségesnek látja, és ezt a V a s á r n a p i i s k o l á k
által éri el, melyek vezetői a papok. Szólnom kell róluk néhány
szót. Láttuk fennebb, mily alaposan készítik őket jövő pályájokra,
s hogy nincs Európában egy nép is, hol a papság gazdagabb nem-
zeti és theologiai irodalomra támaszkodhassék, mint az angol-ame-
rikaiak, kik előtt C h a n n i n g E. V. P a r k e r T i v a d a r, P r i s t-
l e y, G a n n e t t, H e n r y W. B e l l o w s, C o l l y e r R o b e r t,
J a m e s F r e e m a n n C l a r k e, T a g a r t, dr. M a r t i n e a u és
mások classicus művei a tudományos szellem és örök igazságok kia-
padhatlan forrását tárják fel. Ennek következménye azon tény, hogy
az angol-amerikaiaknál az egyházi pályát az ifjuság keresve keresi.
A papság Angliában jól van fizetve, a társadalom tekintélyben álló
befolyásos osztályát teszi, többnyire tudós és író emberek, a kik
ugyszólván a nemzet erkölcsi és tudományos fejlődésének irányt ad-
nak; már külsőjük jóllétre mutat, öltözetük polgárias, modoruk mivel,

a szónoklatban erősek, pap és világi közt alig ismerhető fel a különbség a közéletben, csak a leírásnál lesz láthatóvá a „tisztelen-dő“ (reverend.) és ur (mister vagy nemes—esquire) czimszó által.

Ily papság keze alatt vannak a Vasárnapi-iskolák, melyekről fgyelemre méltóan irt a „Keresztény Magvető“ idei X-ik kötete II-ik füzete 132—134 lapjain Póterffy Dénes londoni akadémitánk, a hová az olvasót megnyugvással utasítom. Azonban ama közleményt kiegészítőleg én is közlök holmit, a mi nekem feltűnt.

Az angol unitáriusok az egész királyságban létre hozták 1834-n kisdedeiknek vallásban és erkölcsökben való alapos és czélszerű oktatása végett ama nagy társulatot, melynek neve Vasárnapi iskola-Társulat [Sunday School-Association]; alapszabályai 13 pontból állanak, czélja (1. §.) a vasárnapi oktatás előmozdítása; azon iskolák, tanítók, és azok az iskolai tisztviselők, kik évenként legalább 5 shillinget fizetnek, a társulat tagjaivá lesznek (3. §.), szintugy azok is és pedig egész életökre, a kik 3 sterlinget fizetnek (4. §.). Oly iskolák és egyesek, kik évenként 5 shillinget és többet irnak alá, a társulat könyveit olcsóbban kapják, s oly iskoláktól, melyekben 30 gyereknél több tanul, 2 shilling és 6 dral kevesebb évi járulék is elfogadtatik (5. §.). Az ily gyűlt aláírások teszik a társulat pénzerejét, miből az szükségeit fedezi, ilyenek: a tan-és olvasó-könyvek, nyomtatványok, hirdetések, évi jelentés sat. nyomtatása (6. §.). Az aláírások előre, minden kezdődő év januarius 1-én fizettetnek be (13. §.). E társulat központi választmányát, annak elnök-pénztárnokát, titkárát ugy választja évről évre, évi nagy gyűlést ugy tart, mint a másik nagy társulat, sáfárkodásáról a válysztmány nyilvánosan számot és jelentést ad be, ezt nyomtatásban szétterjesztik sat. Ennek is meg van saját közlönye, mi évnegyedenként jelenik meg, neve: Vasárnapi iskola-Társulat. Évnegyedes Ujság. [The Sunday School Association. Quarterly Journal.] 1875-n volt az elnök Crosskey W. Henrik ur, pénztárnok: Nettlefold Frigyes, titkár: Wade J. M. Választmányi tagok: Barthram Richárd, Jeffery Henrik, Perry C. J. Preston kisasszony, Tayler S. S., Wicksteed H. Filep, Vilson urnő, Worthington Jeffery urak és urhölgyek, pártfogók: dr. James Martineau és James Drummond, hallgatók: Preston J. T. Titford W. urak.

Megjegyzésre méltó, hogy az angol unitáriusok nem magukra, hanem a presbyteriánusokkal, baptistákkal, szabad keresztény egy-

házakkal s más nem-congregationalistákkal együtt alkotják egy a központi nagy társulatot, valamint a vidéki társulatokat és azok kebelében levő vasárnapi iskolákat is. Hét ily vidéki társulat van: az északi-angolországi, középsországi (midland), yorkshire-i, déli, keleti, walesi, scottland-vidéki.

E testvérfelkezeteknek 1875-ben volt együtt Nagy-Britanniában 156 vasárnapi iskolájuk, melyekben 19,937 gyermek tanult mindkét nemből, 2922 tanítótól a délelőtti órákban 10,784, a délutániakban 13,758 gyerek. A tanítók férfiak és nők vegyesen, mind tiszteletből s a közjót tanítanak. A társulat idei nagy meetingét május 21-én reggeli 9 órakor tartotta meg a Great-Keen-Street-i, Freemasons Taver nevű szállodában Crosskey W. Henrik ur elnöke alatt; jelen voltak a választmány, nagy számú társulati nő és férfi tag és sok vendég. A gyűlést villás reggeli előzte meg, s azután elkezdődött a tárgyalás, mely négy órán át lankadatlan figyelemmel folyt. Első tárgy az évi (a mostani 41-ik) jelentés, melyben a választmány kiemelte, hogy utóbbi időben az eladott könyvek és röpiratok száma tetemesen növekedett, elárusított 13,000 példány, miből bejött 258 sterling, 17 shill. 3 dr. Az évi aláírásból begyűlt 79 sterling, 16 shil. 6 dr. ajándékozásból 7 sterling, a pénztár kiegyenlítési tartozásából 60 sterl., 4 shil. 7 dr. együtt 808 sterling. E bevétel a társulat szükségeire mind el is költ. A jelentés fölemlítette sok jeles férfi és hölgy áldozatait, kiemelte, hogy a vasárnapi iskolák könyvirodalma ez évben is jeles művekkel gazdagodott, mint ilyeket idézi a következőket: Felolvasások a vallásból, Reggeli Olvasmányok, A föld gyermek kora, Az élet ajándéka, Müller harmadik Olvasó könyve, Channing katekismusa sat., melyek mind nagy számban keltek el és igen jótékony hatást gyakorolnak az ifju nemzedék vallásos és erkölcsi érzésének nemes irányban kifejtésére. Sajnálva jegyzi meg azonban a jelentés, öt év tapasztalatait hasonlítva össze, hogy a választmány az idén több helyen feltűnő hanyatlást észlelt, miért is a közgyűlést fölkéri hathatós intézkedésre, hogy a papok, tanítók, congregatiók ezentul legyenek buzgóbbak, érdeklődjenek inkább, s munkálkodjanak egyesítettebb erővel, hogy az intézmény, melyen nem csak a közerkölcsiség, de nagy részben a nemzet értelmisége is gyökerezik, ezentul mint eddigelő is a hozzáköött várákozásnak megfeleljen. A meeting együttérzőleg vette a komoly figyelmeztetést, élesen, olykor még nyersen feddőző szó-

kat is lehetett hallani azok ellenében, a kik a kedvezőtlen eredménynek felelősségében részesek. Sok szónok beszélt e tárgyban, a baj felfejtve és constatálva lett, a hol erős, hol szivreható beszédek általános felbuzdulást és lelkesedést költöttek. Hihető, hogy a bajjal együtt annak gyógyszerét is feltalálta a közgyűlés, s a jövő évi e tárgy tudósítás el fogja felejtetni azt, a min most örvendeni nem lehetett.

Különösen meglepő volt ránk nézve Anglia unitárius hölgyeinek e gyűlésen jelen volt nem csak nagy száma és lelkes érdeklődése, de az a tapasztalás is, hogy ők a vasárnapi iskolák ügyével teljesen ismeretesek, fentartásukra szintoly mérvben folynak be, mint a férfiak: ajándékokat adnak, rendes aláírásukat fizetik, tanítanak és tankönyveket irnak sat. szóval: az ügy nekik gyöngéd figyelmök s foglalkozásuk kedves tárgyát teszi. Ugy buzgolkodnak a gyűlésen is mint a férfiak: szavaztak, észrevételeket tettek, tudósításokat irnak annak folyamáról sat. közülok is szintugy tüntetett ki ez alkalommal a válaszmány a lefolyt év alatti buzgóságukért egyéneket, mint a férfiak közül, így: Wood Sára, Martineau Károlina, Cook F. E. kisasszonyokat.

Megemlitendőnek látom még a vasárnapi iskolák tankönyveinek öt osztályzatát, első a tanítók számára irt könyvek: Rövid felolvasás Krisztus életéből. Kérdezősködő felolvasások az evangeliumból. Máté evangelista magyarázata. Izrael története Ewaldtól. Vasárnapi iskolai feleletek. Vasárnapi szolgálatok. Katekismus kérdésekben. A keresztény hit rövid kivonata. sat. Második osztályba jönnek a régibb tanulónak való könyvek: A föld gyermek kora. Olvasmányok az apostolok leveleiből és életéből. Szent Pál életéből jelenetek. Szent Pál utazása képekkel világositva. Olvasmányok a vallásból. Az élet ajándéka, a két utóbbi Gillies kisasszonytól és Wood Sára urnótól. Harmadik osztályuk az ifjabb tanulók tankönyvei: Vasárnap délutánra való történetek. Reggeli evangeliumi olvasmányok. Ó szövetségi életiratok. Apostolok történetei. A nyáj és forrás. A víz és lég sat. Negyedikbe tartoznak a legifjabbak számára irt könyvek: Tizenkét válogatott olvasmány. A királyi ábécze. A királyi mester. Ötödikbe a vegyes tárgyuak soroztatnak: A vasárnapi iskolázás hymnus-könyve. Pótlék a hymnus-könyvhöz. Hymnusok prózában. Bibliai Atlas sat.

Láthatják ebből iskolai igazgatóságaink és egyháztanácsunk, mily gazdag az angol unitárius gyermek- és ifju-irodalom, mennyire gondoskodva van a tanárok és tanítványok szükségéről! Ily viszonyok között — azt hiszem — senkit nem lep meg, sőt nagyon is természetesnek tűnik fel minden gondolkodó előtt az angolok alapos műveltsége, mély vallásossága és példabeszédszerű erkölcsisége!

Vajha teljesülne Péterffy Dénes ifju barátom ohajtása, hogy nálunk is a vasárnap délutáni elavult és sem az időhez és műveltséghez mért előhaladásának, sem az ifjuság lelki és erkölcsi szükségéinek meg nem felelő bibliaolvasás és katekizmus-tanítás helyett ily vasárnapi oktatás jöhetne létre minél előbb s minél több helyen!!

Második, a mi figyelmemet Londonban létem alatt rendkívül lekötötte, oda való hitrokonink egyszerű, cziczomátlan templomaik, mit ők jobbadán kápolnának hívnak, azok belső egyszerűsége, isteni tiszteletök formáinak komolysága s mély vallásos jellege. Két ily isteni tiszteleten voltam jelen. Elsőben május 16-n, pünkösöd vasárnapján *Kentish-Town* város-részben, *Clarence-Road*-utczában, hol *Clayden* lelkész tartott hiveivel isteni tiszteletet, mely községet a derék *W. Forster* kevés évvel ezelőtt tett szabad kereszténnyé (*free christian*). Az épület nem nagy, de új goth stílusban igen szépen épült, színes üveg ablakaival, méla zengésű orgonájával, méltóságos szószékével és izletes templomi fölszerelésével az idegenre igen kedvező benyomást tesz. A templom tele volt, kivált öreg koru férfi igen nagy számmal s nagy jóllétre mutató külsővel. Ifju és öreg egyiránt énekelt és buzgón imádkozott. A beszéd alapigéje e volt: „Isten az élők és nem a holtak Istene!” Alapeszme benne az, mit én Herepei János egy remek beszédében már más önszeállításban olvastam, hogy t. i. a keresztény vallás a szabadság, szeretet és öröm, nem a szolgaság, az el-lenségeskedés és félelem vallása. Az élet boldogság hazája, nem siralom völgye. Így kell felfognunk földi létünk czélját s emberi rendeltetésünket; magunkat tökéletesítenünk illik, de egyszersmind a lehető legnagyobb földi boldogságot is elérni igyekeznünk kell. Ez lehető is, szabad is erkölcsösen . . . . Ilyen forma volt a beszéd veleje.

Clayden ur egyike a londoni kitünő papoknak: arczsine barna, szép fekete hajjal és szakállal, külsője megnyerő, komoly és papias, nagy irodalmi, bibliai és theologiai ismerettel látszik birni; műve *compositio*ja egyszerű s jól rendezett, irálya ékes, előadása

halk és méltóságos, midőn erősb érzéseket fejez ki, megható és rá-bíró; kezével keveset gestál, de szem-, homlok- és arczjátéka változatos, dologszerű, érzéskifejező, mely megindít és mély benyomásokat költ. Beszéde irva volt, mibe ritkán tekintett. Ura volt tárgyának s hallgatónak. Ő hiveivel együtt énekelt ima és beszéd között is; míg ő beszélt, úgy látszik, egészen együtt gondolkoztak és éreztek. Igen örvendek, hogy ez isteni tiszteletre Péterfy barátom elvitt s nekem a szükségéseket megmagyarázta.

Másodszor május 19-én, a nagy meeting delutánján voltam templomban az essexstreet-i kápolnában, hol William Gaskell manchesteri lelkész és az „Unit. Herald“ czimű heti lap kiadója tartott emelkedett szellemű beszédet; alapigéje volt a Korinth írott II-ik levél 2-ik verse: „Mi is hiszünk és azért prédikálunk“. E férfi magas, szikár alak, nagy homlok egészíti ki nemes arczát, tekintete beszédes, szeméből mélyen gondolkodó lélek tüze sugárzik ki, haja őszbe vegyült, hangja kellemes, beszéde hangsúlyozott s rhetorikailag mesteri; már megjelenése a magas tribünön kellemesen meglepő hatást tett a jelenlevőkre. Beszédében a mai valódi unitárius álláspontot igyekezett felmutatni, a mit leghelyesebben vél a szabad kereszténység fogalmával kifejezhetőnek. Az unitarismus főjellege szerinte a gondolkozás szabadsága a vallásban is úgy, mint az emberi lélek egyéb munkássági ágaiban s kérdéseiben, gyakorlatilag pedig az unitarismus abban áll, hogy az unitárius úgy szól a mint érez, úgy él a mint hiszen, és úgy hisz a mint cselekszik, tehát a jó szív, értelmi felvilágosultság, szilárd jellem, tiszta élet és jócselekedetekben való foglalkozás, ebben áll az igaz unitáriusság, ezt tanították Channing, Pristley és Martineau. E beszédnek rendkívüli volt hatása, mert e férfi egyike volt azoknak, kik ezelőtt 50 évvel a társulatot bizonytalan remények közt alapították; átélte azután annak minden változásait; a megállapodás olykori éveiben úgy, mint a gyorsabb fejlődési időszakokban folyvást cselekvő részt vett; megújított sok szép régi emléket; érintette a társulat különböző nézetű de egy szeretet által vezérelt tagjainak olykor egymástól eltérő irányu, de ismét mindig ugyanazon czélban egyesülő haladását, mely czélnek a társulat minden eltelő évvel inkább közelébe jut. A beszéd folyamában fellelkesülvén az ihletett szónok, csaknem prófétailag mondá ki: az unitarismusnak szabad népek közt nagy jövője van!

Az éneklés itt is általános volt: magasztós zsolnában és melodicus nemzeti himnuszokban dicsőítette minden szív és lélek a világoz urát, az egyetlen Istent! Én soha szívben meghatottabb nem voltam, buzgóbban ném imádkoztam, mint ez alkalommal angol hit-rokonim között!

Az utósó-alkalom, hol angol műéneket hallottam, a jubileumi estély volt a Cannon-street-i szálloda nagy hall-termében, hol 1000 körül lehattünk férfiak és nők. A gyűlés folyamáról már emlékeztem, Itt még azon megható műénekről kell szólanom, melyet a fennemlített Kentishtown-i szabad keresztény egyház orgonistája Chisman ur és Kenny kisasszony együtt rendeztek, Cadalle, Simkins k. asszonyokkal s Clements és Kenny urak közreműködésével, csatlakozván hozzájuk a zene ünnepélyességeért Rowe, Simpson, Hill, Clements és Wenmoth urak is. A műéneket az orgona áhítatos accordjai előzték meg, s néhány változat után elkezdődött az első felséges karének Adams J. F. szövege Flower Eliza dalszerzése szerint: „És most imádkozzunk országunkért“ (Now pray we for our country . . . .). Ezt követte Müller „A tavasz örömei“ című germán dala: A tavasz örömei mindenütt megújultak (Spring's delights are all reviving . . .) Ezután Elliot James szép angol sonetta-ja: „Jer lásd meg, mi az öröm“ (Come, see what pleasure . . . .) Ezután Walter Scott-nak Sullivan Ártur által dalra tett szép bucsuja: „Oh hallgass gyermekem, atyád lovag vala“ (O hush thee, my baby, thy sire was a knight . . .) Az ünnepélyt bezárta: „Búcsu az erdőhöz“ című magán dal, melynek felséges dallamát Mendelsohn írta, s mely oly nagy hatást tett a jelenlevőkre, hogy azt leírni és feledni egyiránt nem lehet. Az éneknek már vége volt, én társaimmal ballagtam szállásom felé, de lelkem ábrándjai mind a Cannon-streeti hall-terem szép angol melodiái búvkörébe vonzának vissza. E hatalmas benyomás alatt, a derék angol nép és nyelve iránti hódolatom jeléül átfordítottam a búcsudalt nyelvünkre a fordítás hiányait pótolja rokonszenvem s jóakaratom.

Farewell To The Forest.

Búcsu az erdőtől.

Part Song.	Mendelsohn.	Magán dal.	Mendelsohntól.
O forest! deep and gloomy,		Oh mély berek, sötét berek,	
O woodland, vale and hill!		Erdőség, völgy, és halom!	
Of all my joys and sorrows		Hű tanura benned talált	
The gentle witness still;		Örömem és bánatom;	

When sick of worldly pleasures,
 Leaving the busy town,
 I seek thy quiet shadows,
 And, weary, lay me down.

The forest softly whispers,
 In tones of truthful might;
 It speaks of earnest duty,
 Of what is wrong and right.
 I listen to its teaching
 With patient, humble ear;
 To me its beauteous language
 Shall be for ever dear.

The tranquil glades now leaving,
 To distant lands I roam,
 Life's anxious toil pursuing,
 'Mid strangers seek a home;
 Tho' far from hence repining,
 Thrown among worldlings cold,
 Fond memory still shall charm me,
 My heart shall ne'er grow old.

Az izgalmas város-élet
 Kedvtelését megunva,
 Ide jártam lepihenni
 Nyugodalmas árnyidba.

Az erdőnek lágy fuvalma
 Való, erős hangokban
 Szolt felőle: mi komoly tiszt,
 Mi jogos s mi jogtalan . . . .
 Oktatásid meghallgatom
 Türelemmel, figyelve,
 Szép nyelvednek szép beszéde
 Szent lesz nekem örökre.

Isten veled csendes erdő,
 Én már meszsi távozzom,
 Küzdelmes életet élőt
 Idegenség gondja nyom;
 Megyek hát ki a világba
 Búval, szótlán megyek én,
 Fris emlék búvölj le engem —
 Soh' se legyen szíveim vén.

Az angol énekekről meg kell jegyezmem, hogy azok nekem rythmikusabbaknak tetszenek s a nemzet mai gondolkozásához és költészetéhez közelebb állnak, mint a mieink; az embernek nem kell a szinte kétezer év előtti ó szövetségi történeteket csaknem középkorilag előadva hallgatni s egy rég letűnt mythicus hitvilág eszmekörébe mintegy visszabúvöltetni magát, hogy az ének a kedélyt meghassa s a szívet érzésre gyujtsa. Ama szent hajdan erkölcsi nagy alakjai mintegy maguk jönnek közelünkbe, s úgy szólnak hozzánk, hogy megértjük, úgy oktatnak példákkal, hogy önként követésükre buzdulunk. Én az énekek és dallamok iránti érdeklődésemet nem tudtam eltitkolni, sőt kifejeztem azon nézeteimet, hogy azokat hazámba is magammal elvinni szeretném a végre, hogy ott költői érzékű s zeneértő egyénnel átvizsgáltatván, a mik viszonyainkhoz illenek, s a mely nemben az angol egyházi énekek és dallamok a mieinknél szebbek s korszerűbbek, azokat magyarul is kiadva, a mi énekes-könyvünkbe vegyük fel. Ez is öszszebb hozná s szorosabbra fűzné a két külön földtájon egymástól messze élő magyar és angol unitáriusokat s a mi énekes-könyvün-

ket és XVI—XVII-ik századi nehézkés, egyhangu és jobbadán kevés zenei becsü dallamainkat egy rég ohajtott üdvös reformon vinné át. Mert meg kell vallanunk, hogy a mi énekeinknek pár évtized előtt módosított szövegezésében is még igen sok a kivánni való, a zenei rész pedig kevés kivétellel az idő által túl van haladva, elavultak azok, a mai finomabb érülettel s emelkedettebb kedélylélettel nem egyeznek, szóval: miveltebb korunk egyházi szükségeit ki nem elégítik. Lythurgiánk e része korszerű reformra vár. Fretwell ur szives volt nekem az amerikai unitárius társulat által 1870-ben Bostonban kiadott egy templom és család számára készült „Hymnus- és dallamkönyvet“ („Hymn And Tune Book for The Church and the Home, And Services for Congregational Worship“.) adni emlékül, melynek magyar unitárius egyházunk érdekében értékesítése ügyében annak idejében indítványt tenni kötelességemnek ismerendem. E hymnus-könyv tartalma — azt hiszem — érdekelni fogja a szives olvasót.

I. Szombati és vasárnapi hymnusok	1—40 lap.
II. Isten tulajdonait és gondviselését illetők	50—86 „
III. Áhítatoskodások és kegyelemkérések	87—235 „
IV. A betű és a lélek	136—143 „
V. Krisztus élete és munkái	144—186 „
VI. „ egyháza és országa	184—199 „
VII. Keresztény szokások és rendtartások	200—235 „
VIII. A keresztény élet	236—288 „
IX. Vegyesek	289—329 „

Ehez van kötve a Congregationalisták isteni tiszteleti Szer-tartásainak könyve (Lythurgia), melynek tartalma ez:

I. A Szentírásból reggeli és estvéli felolvasások, jelesen a.) az ó, b.) az új szövetségi könyvekből, c.) a szent írók leveleiből 1—VII. lap.	
II. Reggeli és estéli isteni tisztelet	9—60 „
III. A keresztény egyházba felvétel	61 „
IV. Urvacsora	64 „
V. Házasság	74 „
VI. Temetés	76 „
VII. Ima és alamizsnagyűjtés	84 „
VIII. Zsoltárok	96 „
IX. Isten törvényei	210 „

Oly becses könyv ez s ránk magyar unitáriusokra nézve oly tanuságos és épületes, hogy alig várom az alkalmat s érkezésemet

arra, hogy elébb dallamait zeneértőkkel átnézetve, fennérintett szándékomat valósíthassam. Fretwell tisztelt barátom, számára vitt emlékadományaim viszonzásául s 1875-ik évi londoni együttlétünk örömeinek megörökítésére ennél kedvesebb emléket nekem nem adhatott.

Hátra van még angol unitárius családok körében való találkozásunkról szólanom. Azon vendégszeretet, a mi a magyar nemzet oly fényes tulajdona, egy európai népnél sem található fel, talán nem az angolnál is. Ő komoly, kevés beszédű, elfoglalt, de azért nemesen érez, barátságos és lekötelező modora. Mi mindenütt nyájas szeretetre s igaz barátságra találtunk, s ha mikor őket Isten ismét hozzánk hozza, mint eddig, épen oly szívesen fogadjuk s nálunk létüket ünneppé teszszük ezután is. Ők ezt tőlünk megérdemlik.

Az angolok a gyüléseket rendesen imával kezdik, mit reggeli vagy ebéd előz meg. Így a május 20-ki jubileumi estélyen mintegy 1100 vendég volt, kik személyenként egy és fél shillingért izletes ozsonát ehetek; volt: thea, kávé, hideg sült, hal, tészta. A május 21-ki vasárnapi iskolai gyüléskor ismét hasonló, de többnyire meleg reggeli volt. Mi jegyet tiszteletből kaptunk. Voltunk reggelin a kedves nyájasságu Hunter, dr. James Martineau uraknál, Fretwell barátunknál, kik mind igen szívesen láttak, utóbbinál pohárköszöntés is volt, tehát magyar embereknek való ital is. Szállásra Tayler S. S. urhoz voltunk meghiva, de mi már azelőtt szállást vettünk volt fel, s így szerencsénk dr. Manchoth-nak jutott részébe, ki jelentésében magasztalólag szól a kedves jó öreg s szép leánya szivességeiről. A mi magyar nemzeti szokásainkhoz hasonló volt azon fényes ozsona, mit utoljára Bicknell S. Henrik nagy kereskedő és társulati egyik alelnök ur, ki a kristálypalota-társulatnak is alelnöke, Clapham Common-városrészben Cavendishouse nevű nyaralójában a jubileumra jött idegen vendégek tiszteletére adott. E nyaraló London egyik gyönyörű külvárosában van, hová árnyas tölgyek hosszu sorai közt, felséges parkok és regényes nyári lakok, tengerszínzöld színű rétségek és tiszta vízü tavak mellett juthatni el. Vasráczozat és itt-ott folyondárral benőtt magas kerítés védik a csöndes és kies lakot, melynek belső berendezése meglep, s egyszerűsége által imponansz butorozása, izléssel festett falai s azokon függő jeles festők diszképei a ház ura iránt önkéntelenül tiszteletet gerjesztenek. Nyájasan fogadtatánk s felsőnket letéve, virágokkal és délsarki disznővényekkel gazdagon megrakott

termeken és tornáczokon ki a parkba menénk. E nyaralót évek hosszú sora óta unitárius tulajdonosok birják. Legelőbb Cavendish nevű vegyészé volt, a ki kikötötte, hogy a vevő ismét csak unitáriusnak adhassa el, fáiát gondosan őrizze s ültetéseit tartsa fenn. Azóta e feltételekkel száll a birtok kézzől kézre. Gyönyörű rétségek, tavak, virágágyak, diszfacsoportok tarkítják a kertet; terjedelmes veteményes és gyümölcsös teszi változatossá gazdag virányát s egy részében pár szép svájczai tehén legelész bokáig érő angol perjefüben, melyek az ott elmenő házi asszony szolítására dűnyögve sietnek a kerítéshez, s a nekik hozott czukorkákat kárjára simulva veszik át. A kert koronája egy pár 200 éves czedrusfa, a mely törzsének roppant vastagságával, dűs lombkoronájával és a lombozat smaragdzöld színével komolyságra és bámulól elmélkedésre hangol.

Fél órát tehetett kerti sétánk s beszélgetésünk, midőn fejez keztyűs és strimfis szolgák jöttek ki a parkba, jelentve, hogy az étel az asztalon vár. Ezüst kar gyertyatartók, csilláros kárpit tündérrivő tették a virággirlándokkal és bokrétákkal feldiszipített nagy ebédllő termet, hol mintegy 35—40-en telepedtünk asztalhoz. Ott voltak a meeting celebritásai, a vezérszónokok, a központi választmány elnöke, az „Inquirer“ és Daily News“ egyik szerkesztője Marshall és P. W. Claydon urak, az é. ámerikai és németországi képviselők sat. A széles nagy asztal gondosan fel volt rakva czukor-, gyümölcs- bor-neművel, s már ekkor egészen ért eperrel és szőlővel. Az étel barna levessel kezdődött, követték rántott sült, hal, tengeri rákból készült aspikos assietlik, különbféle sülték, tészták, sajtok s egy pár egészen angol nemzeti sütemény, ciprusi, madeirai, champagne-i bor, sör, almából készült angol bor is volt, de a mi nekünk nem ízlett. A házi asszony figyelmeztett a tiszta angol ételekre és igen szivesen kínálkodott. A társulat vidám hangulatban volt, jókedv és magas öröm szárnyára kelt az érzés, s beszédes társalgás, elménczés és olykor hangos nevetés töltötte be a termeket. Így folyt az ebéd le az éjjeli órák sötéteig. Utoljára a házi gazda a magyar képviselők kedvéért poharat köszöntött vendégeire, utalva a magyarok ezen szokására, melyet ő ezentulra házánál meghonosít. Volt hatalmas pohár-köszöntés, a szolgák elbámultak, a gyöngébb idegzetűek remegtek, még a falak is bámulni látszottak a szokatlan pohárzörejen és vidámságon. Azután a vendégek nevében viszonzta a köszöntést egyikünk, megköszön-

vén a szives fogadást, a házi asszony fáradságát s a házi ur barátságos szeretetét; miután a társaság a társalgó terembe ment át s ott egy ideig fekete kávéval, theával és zongorajátékkal mulatta magát. Itt láttuk egy nagy emlékkönyvben Kossuthnak s a magyar emigratio Londonban megfordult jelesb tagjainak kezeirását s egyiknek másíknak reménytelen, vagy bátorító, vidám vagy borongó kedélyü emléksoraít. . . . Egy fél óra telhetett még itt el, s bucsu-köszönet és vagy 5—6 nyelvü jó éj-kivánás mellett kedves házi gazdánkat és gazdasszonyunkat elhagyók, azon férfit, kiről Londonban azt mondják, s vagyonságából ítelve mi is bizonyíthatjuk, hogy ő az angol nagy kereskedők egyik fejedelme, kit Isten hosszason éltessen!

Ez ebéd alkalmával volt szerencsém dr. Manchot urral és a Daily-News szerkesztőjével a német, angol és magyar egyházi és politikai viszonyokról beszélgetni, mint szintén a nagy tekintetű, és tudományu dr. Martineau Jaksb urnál tett látogatásunk alkalmával is a magyarországi és kivált erdélyrészi unitáriusok iskolai és egyházügyi viszonyairól nézeteimet bővebben kifejtettem, s hogy miként látom én az egyházi kérdések mai állását s jövő kifejlődését, terjedelmesen eléadtam, hangsúlyozólag, a pesti unitárius egyház megalapítása szükségességét, mit a velünk volt Fretwell ur is hasonló nézete nyilvánításával gyámolított. Ezen beszélgetésünkről, valamint általában Londonban az unitárius körökkel érintkezésünkről fogalmat ad azon hivatalos viszon-adresse, mit nekem visszaindulásunk után pár nappal a brit és külföldi unitárius társulat, titkári hivatala által küldött meg, s melyet én hű fordításban ide igtatok.

Tekintetes Jakab Elek urnak,
a magyarországi unitárius egyház tanácsosa és a magyar tudományos Akadémia tagjának, az erdélyrészi Országos Levéltár igazgatójának.

Igen tisztelt ur, és barátunk!

Szivesen felhasználjuk az alkalmat, mit egy oly tisztelt hit-rokonunknak, a minő ön, nálunk tett látogatása nyujt, arra, hogy önnek, tisztelt üggytársa dr. Gyergyai Árpád urnak, s önök által Magyarország nemcsak azon unitárius egyházi községeknek, melyekkel mi oly régi idő óta barátságos viszonyban állunk, hanem önök mindazon honfítársainak, kik az önök nemzetének vallásos szelleme kifejlődését szívöken viselik, őszinte jóakaratumkat kifejezzük.

Igen sajnáljuk, hogy önök rövid Londonban mulatása és a nyelvi nehézségek, nekünk ezen, a jubilaem ügyeivel tulságosan elfoglaló héten, önök egyházi ügyeinek behatóbb megbeszélését nem engedték meg; mindazáltal legyen ön meggyőződve, hogy mindaz, a mi önök hazájának szellemi előhaladását illeti, mint szintén önnek az iránt szóval és írásban tett felette érdekes közlései is, minket élénken érdekelnek. Azon könyvek, melyeket ön nekünk átadott:

Az utolsó Apafi — öntől,

Az én Hitvallásom — Hatalától,

Unitárius Kis-tükör — tisz. Ferencz József urtól, valamint báró Orbán Balázs művei, melyeket ön két év előtt barátunk Fretwell urnak átadott s ő most nekünk engedett át, magyar könyvtárunkat igen fogják gazdagítani, s azon tagjaink számára, kik ön hazája történelmét tanulmányozzák, fontos segédeszközül fognak szolgálni.

A mit ön önök nagyhirű honfitársáról, dr. Hatala Péterről, velünk közlött, szives részvétre talált nálunk. Mi az ő, az unitáriusok és a magyar protestáns egyesület tagjai törekvésének a legjobb eredményt kívánjuk, hogy önök népe között az emberiség szeretetével teljes, dogmatikai tévedéstől ment tiszta kereszténység elterjedjen.

Szívből szerencsételtjük önök azon törekvését is, mely szerint Buda-Pesten unitárius egyházközséget kívánnak alapítani, s átküldünk ezennel önhöz válogatott könyvekből egy gyűjteményt, mely ezen egyháznak hasznos fog lehetni. Azt hisszük, hogy ezen könyvekből némelyeket magyar fordításban önök hirlapjai által is közhasznulag lehetne nyilvánvalóvá tenni.

Szives üdvözzellett és szerencsekivánattal vagyunk önnek, ön barátjának, dr. Gyergyai Árpád urnak és mindazoknak, a kiknek ön meghatalmazottja volt.

A britt és külföldi unitárius társulat választmánya nevében

Robert Spears,
titkár.

Érdekelni fogja az olvasót — úgy hiszem — ha az unitárius társulatnak a nagy gyűlésen jelen volt kiválóbb tagjairól is néhány szóval megemlékezem. Legtöbb gondja s teendője volt Spears titkár urnak, ki egy fáradhatlan, közügyszerető, egészen annak élő előzékeny férfit, ki a gyűlésekben, választmányban, titkári hiva-

talban, sőt a nyilvános helyeken is mindenütt ott van, a hol a közérdeknek vagy tanácsot kérőknek szükséges; szakmájában egészen otthon van, előadása rövid és átgondolt, egy gyűlésben tizszer is beszél, mert így kell, és huszfelé is felvilágosítást ad, midőn kívánják. A központi választmány elnöke Hopgood ur, ki korábban ügyvéd volt, de most nem folytatja, egy természetes, kifejezésteljes arczu férfi, áthatva a társulat nagy feladataitól; sebesen fogja fel a dolgot, szabatosan mondja ki a végzést, az ellenvetésekre döntőleg válaszol, a tanácskozásokat gyorsan vezeti végcéljok felé. Lélek- és buzgalomteljes férfi, kinek fáradozása nagy sikerét a jubilaem-alap gyűjtésében feljebb érintettem. Kitünő alakjai voltak a gyűlésnek: Sharpe Samuel, korábban bankár, de nem folytatja, gazdag ember, jeles tudós, Aspland ur, Drummond tanár, Crosskey, Wicksteed Filep H. a portland-utczai templom, vagyis Tagart-kápolna jeles prédikátora, a hol korábban Tagart s 1859—1874-ig Martineau Jakab ur is papskodott. Wicksteed megnyerő külsője férfi, érczes, hathatós beszédü ifju szónok, a kit szép ész, nemes modor, szónoki erő, vallásos buzgóság és népszerűség emelnek elődei helyére és jogkörébe. Az ifju nemzedék közül ezen ur és Fretwell barátunk látszanak igen népszerűeknek. Fretwell ur is mindenütt ott van, a hol szükség van, s a hol valami jó történik; a gyűlésekben jegyez, szónokol, azokon kívül fordít és leveleket ír tiz felé is európai és amerikai lapokba, szállást keres a megérkezőknek s elkiséri a távozókat, megvendégli, a ki őt felkeresi s emléket ad, a kitől elbucsuzik. Kibeszélhetetlen tevékenységü ember. Ugy tetszik nekem, hogy Fretwell és Wicksteed mint a jövő férfiai vannak hivatva arra, hogy az angol-amerikai unitárius Társulatok ügyeire döntő befolyást gyakoroljanak. Ma a helyzet ura Martineau Jakab ur, a nagy theologus és bölcsész. Ez egy roppant ismeretü férfi. Magas, barna, szikár alak, éles vonásokkal, csendes beszéde első pillanatra mutatja a mély gondolkozót. Eleinte pap volt a Tagart-kápolnában, most igazgató a londoni theologiai collegiumban; nagy rhetor, hatásos szónok, az unitáriusok köztiszteletét minden mások felett birja; mikor beszél, egy nesz nem hallható, szavai lelkéből szívéen jönnek át s érti a módját, hogy azok a hallgató szíve gyökereig hassanak. A sectarianismusnak nem barátja, dogmáknak nem hódol, az „unitárius“ elnevezés fölébe a „keresztény“ elnevezést ajánlja, mi a világ szabadelvü hívőit mind egyesitné; prófétai lélek, apostoli érzülettel,

szavai meggyőződést és igazságot hirdetnek, élete szavait, tettei életét peccsételik meg; őt egész Anglia ismeri és becsüli. Nekünk kétszeresen megérdemli tiszteletünket, mert ő minket szeret s háromszázados szenvedéseink erkölcsi értékét nálánál jobban senki se méltányolja. . . .

És most hadd egészítse ki emlékeimet néhány megjegyzés, mit bátor vagyok közfigyelembe ajánlani.

Tényül bizonyult be előttem, hogy Londonba küldendő ifjainkat angol hitrokonink csak és kizárólag theológiára fogadják szívesen; egyéb minden ágában a tudományoknak készen kell lennie már ide jövelekor, vagy a szükségésekben máshol kell kiképeznie magát.

A képviselő-küldést szükségesnek és gyakorlati hasznunak látom, a mikor csak lehetséges, mert a nálunk és ott levő egyházi és iskolai különböző viszonyokat, szükségeket és javítások módját csak így ismerjük és ismerhetjük meg; de képviselőül a lehetőségig a modern theologia színvonalán álló, írói és angolul jól beszélő férfit ohajtok küldetni, mert az angol unitárius papság theologiai miveltsége a miénk felett roppant magasán áll, egyéb tudományoknak csak relativ értéke van. Nyelvére pedig — az mindenből kiténik — az angol büszke! Dr. Brigg É. Amerikából, Kuenen Hollandból, Manhot Németországból a legelső theologusok, s ha beszédeiket a mondottakkal összehasonlítjuk, világos lesz előttünk az angol papság theologiai szintoly nagy jártassága. Ily tudományos gyülekezet vitáiban csak szaktudós képviselő vehet igazi haszonnal részt.

Azt is szükségesnek látom, hogy a Képviselő Tanács az ily meetingek programját jó előre kérje megküldetni magának, azt képviselőjének adja át, hogy így azt eleve ismerve, ha akar, a vitákba helyesen informálva vegyülhessen.

Az iránt is meggyőződtem, hogy a latin meghívó levél angol hitrokonink előtt nem oly kedves, mintha azt angolul készítve adná át a magyar képviselő. S minthogy a latin szövegezés már ma mindkét helyen nehézséggel is jár, az életre sem bir hatással: én jövőben angol *credentionalis* adását indítványozom, végére mindig egy-két sor üdvözlő szót is csatolván. Ez az angolok büszkeségének hizelegne, a lapok mindjárt közölhetnék és így a képviselők ott-létének positivebb nyomai maradnának. Más népek

képviselői most is mind angolul irt adresseket hoztak magukkal. S ezen megbízó leveleknél a formára nagy gond fordítását ajánlani kénytelen vagyok. Annyi mivel nemzetbeli nézi meg ezeket, oly sokan mondanak a képviselőkről és küldőikről néha épen ez után ítéletet, s oly jó benyomást tesz a diszes külső, hogy az ellenkezően készült adressek nyomó súlyát a képviselő alig képes elhordozni.

A kölcsönös levelezés s állapotunknak, kivált pedig a tudományos és egyházéleti gyarapodást mutató mozgalmaknak hivatalos és rendszeres tudatását a mi érdekünkben rendkívül kívánatosnak, szükségesnek és hasznosnak látom, valamint az angol nyelvnek iskolánkban szorgalmas és lehető nagy mérvű tanítását is.

Bocsásson meg a szives olvasó, ha e sorok nem szerzettek annyi örömet számára, mint a mennyi lelkiismeretességgel én a mondottakat egyenesen érette és a közügy érdekében látás és tanulmányaim következtében e lapokra jegyeztem.

Jakab Elek.

Egyházi szemle.

E rovat alatt vessünk most egy pillantást a hazánkban közelebbről történt vagy készülöben levő mozgalmakra, melyek egyházi életünkben kisebb nagyobb változásokat idézhetnek elő.

Mióta az 1848 évi pozs. XX-dik törvényczikk kimondta a magyarországi bévett vallásfelekezetek közti egyenlőség s viszonyosság elvét, azóta e nagy elv életbeléptetésére hazánkban egyéb nem történt, mint az 1868 évi XLIII. és XLVIII. törv. czikkek meghozatala, melyek által az áttérések s vegyes házasságkötések megkönynyítettettek, a gyermekek mely valláshoz tartozása szabályoztatott s a házassági elválás folyama némileg rendeztetett.

Ezen intézkedések által azonban az egyenlőség és viszonyosság elve koránt sem lett teljesen keresztülvive. Az utóbb említett törvényeken meglátszott, hogy compromissumok utján, sokféle érdekek s befolyások scyllái s caribdisei közt jutottak révpartra. A mit a törvény szabályozott is, egyesek kijátszhatták, mert nem volt büntetés szabva a törvény kijátszóira. Ebből sok panasz és visszatorlás keletkezett s keletkezik folyvást. A kathol. főpapok ott ülnek most is a törvényhozás felső házában, a hol a protestáns főpapoknak csak a gallérián lehet helyök a háznagy szivességéből sat.

Mit szóljunk a bé nem vett vallásokról? A zsidók polgári tekintetben egyenlő jogokkal bírnak hazánk többi népével; de vallási tekintetben törvényen kívül állanak. A keresztény egy zsidóval Magyarországon házasságra nem léphet, pedig mindketten egyenlő jogu polgárai az országnak. Százezernél több magyar él az alföldön, a kik nazarenus vallásuaknak vallják magukat; ámde ily vallást a törvény nem ismer sat.

Volt és van tehát elég ok arra, hogy egy újabb vallási törvénynyel még sok zilált és függöben levő kérdés rendeztessék.

Került is 1868 óta már három törvényjavaslat a vallás szabadságáról az országgyűlés eleibe; az egyiket Irányi Dániel orsz. képviselő adta bé 1869-ben, a másikat b. Eötvös, volt minisz-

ter, ugyanazon évben. Mind két törv. javaslat azonban csak általános főelveket foglalt magában, melyek mellett sok fontos részlet homályban maradt volna azután is. Ezen törv. javaslatok a képviselőház irattárában maradtak tárgyalatlanul. Főelvek mindkettőben ezek voltak: a.) mindenki szabadon vallhat bármely hitet s azt külsőképen is kifejezheti — az országos törvények megtartásának föltétele alatt; b.) minden vallásfelekezet egymással s az állam irányában egyenlő; c.) az anyakönyvek vitele állami functio; d.) a polgári házasság elve kimondatik, de erről külön törvény fog intézkedni. Ezen kívül az Irányi javaslatában ki volt mondva a róm. és gör. kathol. és gör. keleti főpapok közjogi kiváltságainak megszüntetése.

A harmadik törvényjavaslatot Molnár Aladár orsz. képviselő adta bé a mult évben, mely „az állam és egyház közti viszony rendezése ügyében kiküldött orsz. bizottság“ által tárgyalatván, a kevés módosítással megállapított szöveget a bizottság f. évi ápr. 26-án terjesztette a képviselőház eleibe.

E törv. javaslat megérdemli, hogy tüzetesebben foglalkozunk vele.

A bizottság jelentésében előadja azon alapelveket, a melyek a bényújtott törv. javaslat tárgyalásánál s megállapításánál vezérelték. Ezen alapelvek röviden a következőkben foglalhatók öszsze:

a) Az állam minden polgára számára biztosittassék a vallási meggyőződésnek teljes szabadsága, ugy szintén hitének akként való külső kifejezhetése és gyakorolhatása, hogy ez által ne sértse se más polgároknak törvényben biztosított jogait s egyéni szabadságait, se az állam intézményeit.

b) Biztosittassék mindenkinek azon joga is, hogy egyéni hitök gyakorlására testületekké, vagyis egyházakká szabadon egyesülhessenek.

c) A „szabad egyház szabad államban“ elvnel fogva a vallási hit és politikai élet közt határ vonandó; az állam a vallási élet belső körébe ne avatkozzék, ez minden vallásfelekezetnek saját dolga.

d) De másfelől a felekezetek irányában is biztosítani kell a társadalmi békét, az állami közrendet, az állam souverainitását és az egész politikai szabadságot.

Megállapítandó tehát az egyházaknak s az államnak kölcsönös jogköre, s az államhatalomnak a vallásfelekezeti testületek irá-

nyában gyakorlandó felügyeleti s ellenőrzési joga, illetőleg kötelessége, megállapítandó ez lehetőleg részletesen nemcsak az állam, hanem a felekezetek szabadsága érdekében is, hogy a felügyeleti jog gyakorlása ürügye alatt a kormány netaláni túlkapásai, vagy visszaélése ellen a felekezetek biztosítva legyenek. Fő dolog lévén e tekintetben az, hogy

először, az egyházak szabadsága semmiben ne korlátoztassék erősebben, mint a menynyire az állam biztonsága, a polgárok egyéb jogai és más vallásfelekezeteknek szintén biztosítandó szabadsága okvetetlenül követelik;

másodszor az, hogy e korlátozás ne hatoljon bé a hitnek belső körébe, és végre

harmadszor az, hogy ezen szükséges korlátozás törvényben állapíttassék meg s ne bizassék a kormányoknak esetleg önkényéből gyakorolható eljárására.

e) Ámde a fennebb előadott elveket hazánkban egyszerre és valamenynyi hitfelekezet irányában nemcsak egyenlő mérvben, hanem egyszersemind egyformán érvényesíteni, nem célra vezető. Tekintetbe veendő, hogy a századok óta törvényesen létező hitfelekezeteknek mind a társadalomban meggyökerezett hagyományos intézményeik s ez intézmények alapelvi mind külső viszonyaik, mind az állammal sok százados történeti alakulásokban kiképződött összeköttetések oly lényegesen különböznek egymástól, — és ha mind ezen sajátosságokat egyszerre megszüntetni és az államnak valamenynyi, régi és ezután keletkező felekezetek irányában egyforma jogviszonyát akarnók megállapítani, ily eljárás a helyett, hogy a szabadságot biztosítaná és a viszonyokat rendezné, inkább megzavarná az állam érdekeit, és megzavarná magoknak a hitfelekezeteknek egymáshoz való békés viszonyát.

A lényegesen egyenlőtlen tényezőknek, egyenetlen erőknak s eltérő irányzatnak külsőleg is egyenlő, azaz egyforma jogviszony alá helyezése, vagy épen erőszakolása, a gyakorlatban a legnagyobb egyenlőtleniséget, sőt egyik vagy másik irányban a szabadság veszélyeztetését eredményezné.

Ezeknél fogva a vallások szabadságáról szóló törvényben meg kell hagyni egyfelől az eddig önkormányzattal birt felekezeteknek az önkormányzatukban élvezett eddigi jogait, s másfelől a róm.-és gör. kath. felekezeteknek a kormányhoz való igazgatási viszonyát fenn kell tartani mindaddig, míg az utóbb említett felekeze-

tek is önkormányzati alapon szervezkednek s függő ügyeik külön törvény által rendeztetnek.

Ezen kivételes tekintet nem ellenkezik sem a vallásszabadság általános elvével, sem a felekezetek egyenjogúságával; nem ellenkezik legalább a dolog lényegében, mert a jogegyenlőség elve itt csak oly értelemben valósítható:

hogy egyenlő mértékben legyen jogosított mindenik felekezet vallásának s egyházi életének saját elvei szerint gyakorlására, és

hogy egyenlő mértékben legyenek az állam jogai s érdekei és a polgárok szabadsága biztosítva a különböző hitfelekezetekkel szemben.

f.) Végre az államnak, mint a közerkölcsiség őrének, nem lehet tekinteten kívül hagyni a közerkölcsiség szempontját is, különösen az ezután alakulandó vallási egyesületek felett gyakorlandó felügyeleténél.

Ezek azon fő alapelvek, melyek az orsz. bizottságot a „vallás szabadságáról“ szóló törv. javaslat megállapításánál vezették. Ezen fő alapelveket egytől egyig helyeseljük.

Lássuk már most magát a törv. javaslatot. Ez áll egy rövid bevezetésből és I. — VII. fejezetből, összesen 32 §-ból.

A bevezetésben kimondatik a hitszabadság elve s minden valásnak egyenlősége az állammal szemben.

I. fej. Egyház alakításról. Bármely hitvallásu egyének szabadon alakíthatnak egyházat. A vallásfelekezetek egymással egyenjogúak. A róm. és gör. kath. egyházak irányában az állam eddigi jogai fentartatnak, míg önkormányzat alapján külön törvény által nem rendeztetnek. A többi bévett felekezetek eddigi jogai biztosítatnak. A patronatus és canonica visitatio rendezéséről külön törvény fog intézkedni. Az újonnan alakuló egyházak szervezeti alapszabályaikat, erkölcsi tanaikat, isteni tiszteletük leírását, fegyelmi szabályaikat tartoznak a vallásügyi miniszterhez felterjeszteni; ha a miniszter ezekben kifogásokat tenne, folyamodhatnak az országgyűléshez. Ha időfolytán valamely felekezet egyházi szerkezetében sat. változtatásokat tesz, az is béjelentendő. A főbb tisztviselők választása is béjelentendő. Minden egyháznak feje, lelkesze, tisztviselője csak magyar honpolgár lehet. (A róm. pápa kivételt képez). Vallási s erkölcsi, ugy tankönyvekben nem szabad az ország törvényei-

vel ellenkező tanoknak foglaltatniok. Csak nyilvános közgyűlések tarthatók. A közgyűlések jegyzőkönyvei a kormány kívánatára bémutatandók. Az államkormánynak joga van a felekezetek vagyonára, alapítványaira nézve felügyeletet gyakorolni. Minden egyház maga állapíthatja meg fegyelmi szabályait, de testi fenyítéket és személyes fogságot nem alkalmazhat. Fegyelmi eljárás nem indítható azért, ha valaki a polgári törvényadta jogát gyakorolta, vagy egyházi felsőségének törvénytelen rendeletét nem teljesítette. Ugyanazon egyháznak tagjai is külön válhatnak és külön egyházat alakíthatnak. Az egyházak egyházi és iskolai célokra adót is vehetnek ki képviseleti alapon, vagy az érdekeltek többségének önkéntes beléegyezésével. Ha egy polg. község valamely egyházat segélyez, köteles az ott levő többi egyházakat is aránylagosan segélyezni. Tömeges áttéréseknél ha az egyházközség legalább $\frac{1}{3}$ -da tér ki, a vagyonban aránylagosan osztoznak, kivéven a templomot s parochiát, de ebben is osztoznak, ha a tagok $\frac{1}{5}$ része lép ki. Az alapítványok akkor is tiszteletben tartandók. Az anyakönyvek, míg ez iránt külön törvény nem intézkedik, úgy vezetnek, mint eddig; az ezután alakuló vallási társulatok anyakönyvei vezetésére nézve a miniszterium rendelkezik.

II. fej. Isteni tisztelet és ünnepek. Isteni tiszteletet szabadon és tetszés szerint tarthat minden vallási gyülekezet, csak az a közerkölcsiséget ne sértse és törvényellenes beszéd ne tartassék. Senki sem kötelezhető, hogy más vallásuak ünnepeit megtartsa. A vasárnapok általános ünnepnapok. Szent István király napja általános nemzeti ünnep.

III. fej. Egyház-fegyelem. Minden vallásfelekezet hivei irányában gyakorolhat fegyelmi eljárást; de testi büntetést, bézarást, vagyoni birságolást nem használhat.

IV. fej. Egyházi rendek. Valamely egyház kebelében alakulandó egyházi rendek, szerzetek magán társulatnak tekintetnek, s alapszabályaik a vallásügyi miniszterium jóváhagyásától függnek. Szerzetek tagjai s főnökei csak magyar honpolgárok lehetnek. (A róm. kath. szerzetekre kivételes tekintet van). Egyházi fogadalmaknak polgárjogi következése nincs.

V. fej. Áttérés. Az 1868 évi XLIII. törv. cikk szerint. Ha valaki úgy akar kilépni valamely egyházból, hogy egy felekezethez se tartozzék, az a jelentést a polg. előjáráságnál teszi, hol az ilyen esetek külön könyvbe jegyeztenek fel.

VI. fejr. Gyermekok vallási nevelése. Az 1868 év XLIII. törv. cikk szerint.

VII. fejr. Temetkezés. A község köteles közös temetőről: gondoskodni. Azonban egyes felekezetek is tarthatnak maguknak külön temetőt. Egyik egyházhoz sem tartozó, vagy oly egyének temetése iránt, kiket papjok eltemetni nem akar, a polg. község köteles gondoskodni.

E törvényjavaslat általában megfelel az előrebocsátott alapelveknek s ennél fogva egy pár megjegyzéssel mi is elfogadnók, sőt óhajtanók annak törvénynyé válását.

Különösen két pontja ellen van lényeges kifogásunk e törv. javaslatnak. Egyik a 9. §., mely szerint „a hitelvekben egyező, tehát tulajdonképen ugyanazon hitfelekezethez tartozó egyének is külön válhatnak felekezetük többi tagjaitól és külön egyházat alkothatnak“. Másik pont, melyet nem helyeslünk, a 28. §., mely szerint „a kinek tetszik, kiléphet egyházából a nélkül, hogy más egyházhoz kelljen csatlakoznia, vagyis minden felekezeti összeköttetésen kívül (confessionslos) teheti magát“.

Elismerjük, hogy ezen elvek a liberalismusnak szoros (legszélső) consequentiái, tehát jogosultak akkor, a mikor vallásszabadságról beszélünk. De mégis határozottan ellene vagyunk, hogy ezen elvek most törvényben kimondassanak, mert sem szükségesnek, sem czélszerűnek nem tartjuk. Nem tartjuk szükségesnek, mert egy pár hirlapi cikket kivéve, sehol sem nyilvánult a szükségérzet az iránt, hogy ugyanazon hitelveket valló egyházrészek külön önálló egyháztestületekké kívánnának szakadni, vagy egyesek minden egyházi kötelekből menekülni akarnának. S nem tartjuk czélszerűnek azért, mert oly miveltségi s társadalmi állapotok közt, minők hazánkban vannak, az eddig tömörebb egyházak is decomponáltatnának, megszámlálhatatlan apró önálló részekre oszlanának, mi által a különben is nem nagyon szilárd lábon álló vallás-erkölcsi élet még alább süllyedne. A tanácsban minden nagyobb kérdésnél, minden választásnál a kisebbség valószínűleg külön válna. Ha a pap különben is csekély bérét követelné hiveitől, azok, vagy legalább sokan közülök azzal felelnének, hogy a törvény alapján minden felekezeten kívül helyeznék magukat, csak hogy ne fizessenek. Így, meglehet, elhervadnának csak hamar a legvirágzóbb egyházközségek is, és felbomlálnak indulna minden egyházi élet.

A törvényhozásnak, meggyőződésünk szerint, soha sem a pusztán elmélet, hanem a közszükségérzet és célszerűség után kell indulnia. A teoriában jogosult eszme, bármely szép legyen is az, törvényben csak akkor nyer jogosultságot, ha az élet azt szükségesnek és célszerűnek mutatja. Ezen meggyőződésünk szerint, alapos indokokból a fentebb jelzett két helyet a szóban levő törv. javaslatból határozottan kihagyandónak tartjuk, a többi részeit szívesen elfogadjuk.

Hiányai e törv. javaslatnak, hogy a véduri jogviszonyon (patronatus) és az egyháznagyi látogatáson (canonica visitatio) alapuló szolgálmányok szabályozását nem veszi fel s a polgári házasságot is keretén kívül hagyja. Azonban ezek csak látszólagos hiányok, a mennyiben az említett orsz. hivatóság a polgári házasságról már adott békül külön törvényjavaslatot a képviselőházhoz; a más két fontos tárgyra nézve hasonlóan külön törv. javaslat készítésében egy albizottság működött már s remélhetőleg ezen törv. javaslatok sem sokáig fognak késni.

Nagy hiánya továbbá a vallásszabadságról szóló törv. javaslatnak, hogy az abban kizabott tilalmaknak s általában e törvényrendeleteinek netaláni áthágásaira nem gondoskodik megfelelő büntetésekről, ezt a hozandó büntető törvénykönyvnek tartja fenn, melyből ki tudja mikor lesz szentesített codex.

Lesz-e törvény mostanság a vallás szabadságáról szóló fennebbi törv. javaslatból s azzal kapcsolatosan beadott, polgári házasságra vonatkozó törv. javaslatból? A mennyire mi a mostani kormány hangulatát e tekintetben ismerjük és mióta Móricz Pál képviselő közelebbi nyilatkozatát (a budget-vita alkalmával) olvastuk: nincs reményünk mostanság egyikhez sem.

A mostani országgyűlési szabadelvű párt, Móricz Pál képviselő beszéde után ítélve, csodálatos módon nem szándékszik mostanában a fennebb jelzett két törv. javaslatot tárgyalni. Erre most egyszerűen csak annyit jegyzünk meg, hogy a párt szabadelvű reputatioja ezen halasztással nem fog nyerni. A kormány meg, a mennyire értesítve vagyunk, úgy gondolkozik, hogy vallási ügyekben, a historiai fejlődés menetét követve, nincs szükség most a vallás szabadságára és polgári házasságra vonatkozó általános törvényekre; annál fogva csak arra kell törvényt hozni, a mit az élet hangosan

követel, t. i. a názárenusokra és a keresztények és zsidók közti vegyes házasságokra nézve. Ezek égető kérdések, tehát törvény által rendezendők, a többi maradhat. Ha így áll a dolog, akkor valamint Irányi és b. Eötvös törv. javaslatai, úgy a Molnár Aladáré is szépen ad acta tétetik s néhány évig talán megint szünetelni fog a vallásszabadság s polgári házasság törvény általi rendezésének kérdése. Hogy ezen kérdés elnapolása mennyire indokolható a mostani országos viszonyok közt: ennek birálatába ez alkalommal nem ereszkedünk, csak azt jegyezzük meg, hogy a sajtónak mind e mellett is feladata lehetőleg minden oldalról megvitatni és tisztázni az említett nagy fontosságú törv. javaslatokkal kapcsolatos kérdéseket, hogy bár mikor kerüljenek is azok megint az országgyűlés tárgyalása alá, minden részben tisztázva kerüljenek oda.

Az állam és egyház közti viszony rendezésére kiküldött orsz. bizottságnak van még egy nevezetes jelentése, a tanulmányi és egyetemi alapok természetéről, mely szintén érdemes figyelmünkre.

A budapesti (régebb nagyszombati) tudomány-egyetem alapját Pázmán Péter esztergomi érsek tette le 1635-ben 100,000 ren. ft. tőkével, ez más főpapok alapítványaival 1773-ban már 268,614 ft. tőkére szaporodott. Nagyobb mérvű gyarapodást adott ez alapnak Mária Terézia királyné az imént említett évben a jézsuita-rend feloszlatása után azok fekvő birtokai egy részének adományozása által.

Ámbár a devaluatio miatt 1818-ban ez alap is sokat csökkent, mégis az 1868 évi kimutatás szerint az egyetemi alap vagyona tőkében és fekvő birtokokban 5.282,000 frtra becsültetett, melyből a bizottmány véleménye szerint 5 millió kétségtelen országos alap a felső oktatás céljaira rendelve, tehát az alapnak aránylag csak kevés része (269,000 ft.) tekinthető specialis r. kath. természetűnek.

A tanulmányi alapot Mária Terézia alapította 1780-ban Magyarország és hozzá tartozó részei számára, a tanulmányi közalap (studiorum fundus) nevezet alatt, ezt is a feloszlatott jézsuita-rend vagyonából.

Ezen alap áll az 1872 évi zárszámadások szerint:

tőkében	.	.	.	.	.	6.615,341 firtból,
ingatlanokban	.	.	.	.	.	2,642,892 firtból,
					összesen:	9.258,233 firtból.

A bizottság az ezen alapra vonatkozó okmányokat megvizsgálván, a következő véleményt mondta ki: „Miután ez alap orszá-

gos javakból és állami feladatot képező célra (a közoktatásra) létesítettett, miután továbbá az államhatalom azt mindig szabadon kezelte, kezeli és rendeltetése szerint tanulmányi célokra szabadon fordította és fordítja; miután végül a közoktatásról mindig az államhatalom rendelkezett és a szóban forgó vagyont is e célra teremtette elő: véleményünk oda irányul, hogy a.) a tanulmányi alap országos természetű vagyis közalap; b.) annak jövedelmei országos tan- és közművelődési célok előmozdítására fordítandók; c.) a parlamenti kormányzat és budgetjog követelményeinek megfelelőleg, ezen alap kezelése, jövedelmeinek mikénti felhasználása és az abból fentartott tanintézetek az orsz. költségvetésbe felveendőik“.

A bizottság egy tagja, gr. Apponyi Albert, egyedül adott a fennebbivel ellenkező, külön véleményt, mely szerint a tanulmányi alap tisztán katolikus alap s csak kat. iskolai célokra fordítható.

Az országgyűlés, s nevezetesen a „szabadelvű párt“, nem lehet közönbös, reméljük, egy 9 milliót meghaladó alap természetének minél előbbi megállapítása iránt; hadd tudjuk már egyszer tisztán, hogy kié hát ez az alap? csak a katolikusoké-e, kik azt mai napig kizárólag használják? vagy az országé, mely a felett parlamenti kormányának 8-dik évében sem rendelkezik legkisebb mértékben sem? Hazánk pénzügyi viszonyai nem olyanok, hogy egy ily tekintélyes alapot, melyhez valószínűleg joga van, ez vagy amaz tekintetből továbbra is csdálatos közönbösséggel figyelmen kívül hagyjon.

Nem szólunk a vallási alapról, melynek tőkége pénzben és fekvőkben tudunk szerint az ötven milliót is meghaladja. E nagyszerű alap valószínűleg csak a kath. egyházat illeti. Ámde mondja ki hát a törvényhozás minden habozás nélkül ezen alapra nézve is, hogy az csak a kath. egyházé, hogy egyszer már jöjjünk tisztába ezen örökös függő dolgokkal.

Megemlítésre méltó, örvendetes mozzanatként kell feljegyeznünk még azt, hogy — a mint a lapokból közelebről értesültünk — a közokt. miniszter elhatározta Budapesten egy izraelita országos rabbi képző seminarium felállítását az országos izraelita alaptól. Nagy fontosságú intézménynek tartjuk ezt azért, mert ha ezen intézet felállítatik, a magyarországi izraeliták hazafias szellemben nevelt, magasabb tudományos képzettségű rabbikat fognak kapni s nem lesznek kénytelenek keletről bevándorló, nyelvünket nem értő, tudatlan, fanatikus zsidókat alkalmazni lekipásztoraikul. **Bny.**

Különfélék.

Ifj. Fretwell J. hazánk és egyházunk nemes barátja, ki 1873-ban fordult meg először honunkban s azóta meleg rokonszenvének oly számos jeleit adta, a nyár folytán ismét megtisztelt látogatásával. Ez uttal Sz. Udvarhelyig utazott bé s talán sürgős ügyei mellett is csak gyengélkedése akadályozá meg, hogy a székely földön nagyobb körutat nem tett. Megismerkedett személyesen tordai és sz.kereszturi iskoláink állapotával is, s különösen ez utóbbit már is nagy figyelemben részesítette, a menyinyiben az iskola szép épülete még vakolatlan levén, részint erre, részint a tantermek felszerelésére felejtethetlen püspökünk Kriza János emléke megörökítése szempontjából is, adakozásra hívta fel angol hitrokoninkat. Levelét, melyet az Inquirer című angol unitárius heti lapba küldött e czélra, így zárja bé: „Az öszveg (2500 frt.) melyet én népüktől kérek, a neveltségig kicsiny, összehasonlítva a czél fontosságával; ezzel teljesen elkészül egy épület, a mely midőn egyfelől a mi 50 éves jubileumunk és a jó Kriza püspök emlékét lesz hivatva megörökíteni, másfelől mutatni fogja a mi érdekeltségünket ezen atyánkfiai törekvése iránt, a kik kelet Európában a vallási szabadság előhírnökei“. Fretwell urról ez alkalommal politikai lapjaink közül is többen megemlékeztek. Nevezetesen a Honban maga Jókai Mór egy balaton füredi levélben úgy mutatta őt bé olvasóinak, mint hazánk és az általános közmívelődés legmelegebb barátját, a ki mindnyájunk rokonszenvére és tiszteletére méltó. Kolozsvári mulatását a helybeli lapok figyelemmel kísérték. Székelyföldi kirándulásából mi is kaptunk egy levelet még júliusban, de csak most adhatjuk:

Ujszékel, július hó.

A kedves meglepetés és ritka szerencse által előidézett örömtől indittatva veszek tollat, hogy Fretwell ur Székelyföldi rövid látogatásából egy reám s illetőleg ekklezsiámra nézve nagy mérvben emlékezetes körülményt a „Keresztény Magvető“ hasábjain nyilvánosságra hozzak; és ez által mind a ritka vendég iránti mély tiszteletnek, mind az érdekeltek tudvágyának, s talán még egyházunk közügyeinek is tartozást vélek lefizetni.

Fretwell ur július 16-án érkezett Kovács János tanár ur kíséretében Sz. Kereszturra, s hogy itt miként látogatta meg középiskolánkat, az állami tanítóképezdét, casinót, templomokat? mikép találta magát a tiszteletére rendezett estélyen? következő nap miként utazott Udvarhelyre, s onnan a Nyikó vidékén vissza sat.? ezt megírni a hivatottak és avatottabbak dolga?

Fretwell ur július 17-én Héjasfalváról az estvéli vonattal Nagyszebenbe akarván indulni, nekem jutott a szerencse, hogy Kereszturról odáig szállítsam. Menetközben Alsó-Boldogaszszonyfalva között meglátván a falu felett levő magaslaton a négy templomot, azok közül egyre reámutatott s magyarul e kérdést intézte hozzám: az az önök templomuk? Ujszékelen korábban adott ígérete által feljogosítva egyenesen lakomba hajtottam. A szokott üdvözlések után azonnal meglátogatta az épülőfélben levő községi iskolát és templomunkat, s midőn az iskolánál ujszékeli székely polgárt és hitrokont Murvai Sámuelét úgy mutattuk bé, mint az iskolaépítésnél vállalkozót, tiszteletteljesen vette le kalapját és így köszöntötte: alázatos szolgálja.

Viszszatérve lakomba, két székely leány és egy legény székely házi szőtt ruhában csinosan felöltözve vártak, bémutatandók lévén a székely népviseletet. Fretwell ur gyönyörködő szemekkel nézte és vizsgálta az ifjakat, s midőn figyelmeztettük, hogy öltözetük a székely házi ipar termékeiből van öszszeállítva, mosolyogva mondotta: szép a ruha, de szebb a leány; az ifjagnak távoztakor egy-egy osztr. é. forintot nyomott a markukba. Kár hogy korán nem jutott eszünkbe egy pár cigányt is béállítani, meg a sajtóságos székely tánczot is bémutatni.

Következett a székely szöttesek felmutatása többféle kiadásokban: abroszok, asztalkeszkenők, takarók, fersing, surcz, szoknyamustrák, melyek közül mindenik kiadásból egy vagy két példánnyal megajándékozni nem kis meglepetésére szerencsénknek tartottuk. Különösen feltűnt Fretwell ur előtt egy nóm által szőtt nyárita karó, s kifejezvénn annak birhatása feletti óhajtasát s értékét kérdezvén, felajánlottuk, de mint ajándékot nem fogadta el, s midőn értékét — csupán az anyagot véve fel 5 frtban határoztuk meg — azzal felelt, hogy ő 10 frtra becsüli s ezen alól nem is fogadja el, s miután ez öszszegből 5 frtot az iskola számára átadandónak nyilvánított, mi áldozatkészsége iránti köszönettel vettük át a pénzt, s ő a székelyszöttek nyári takarót azon nyilatkozat mellett vitte magával, hogy

KÜLÖNFÉLÉK.

mint székely emléket saját maga fogja használni a szükséges célra. S hogy a szövést tényleg is bémutassuk, nóm osztóvátába (szövőszék) ült és szőtt, és Fretwell ur gyönyörködött a négy lábon álló s legkisebb szegig fából készült egyszerű gépezet működésében, melylyel a székely nők oly különböző minőségű kelméket képesek előállítani.

Asztalhoz ültünk, és Fretwell ur kimondhatatlan nagy örömnökre jól találta magát. Leereszkedő nyájasságát és egyszerűségét eléggé kimutatta abban, hogy midőn távol a pohárköszöntési szándéktól köszönetemet fejeztem ki leereszkedő látogatásáért, s jó útát kívántam, ő felvette az újszékeli borral telt poharat, s pohárköszöntésben mondá el, hogy székely földön tett rövid útazása alatt a szives vendégszeretetnek és ragaszkodó bizalomnak mily szép nyilatkozataival találkozott, s mily kedves emlékeket viszen magával tengerentúli hazájába!

Végül, a halasztást nem szenvedhetett indulás percze eljött s az állomás felé indultunk. Menetközben Ujszékelt közt egy virágkoszoru repült a kocsiba, melyet Fretwell ur arczáján sugárzó meglepetéssel és örömmel fogadván, a mint mondá: nejének viszi, s midőn figyelmeztettük, hogy jó lenne táskájába tenni, karjára huzva vitte magával. Az állomásnál tréfásan mondotta: ha elkészítünk, a székelyek egy pennyt sem kapnak . . . a pontosság erény. Most a vonat megindult s Fretwell urnak búcsuszavai ezek voltak: a viszontlátásig.

Vigye, hozza és vezérelje Isten az egy akol és egy pásztor jézusi elv megtestesítése nagy céljára anyagilag és szellemileg oly áldozatkészséggel munkáló — ezen nagy embert!

Községünk értelmesebb tagjai a Keresztény Magvetőből és lapokból jól ismerik Fretwell urat s rövid látogatása ekkléziánk közügyére nézve nem volt kevesebb hatással, mint csendes eső a virágok növekedésére; hiszen a nagy emberek egyetlen leereszkedő látogatásaikkal valamely közügy iránt több buzgalmat és lelkesedést képesek támasztani, mint a kisebbek eget verdeső szónoklatai.

Semmit sem kételkedünk gr. Andrásy azon nyilatkozata igazságában, hogy Fretwell ur önkéntesen vállalt szerepe által az európai nemzetek és államok testvéries viszonyba hozatalára többet képes tenni, mint az egyes diplomaták és nemzetközi szerződések.

Raffaj Domokos.

Coquerell-nek, a nagy hírű francia lelkész- és írónak halálát, ha bár elkésve is, nem tehetjük, hogy fel ne jegyezzük mi is, kik az elhunytban legjobb barátunkat vesztettük el a külföldön. Ő a református nevet mindvégig megtartotta, de az unitáriusokkal rokonszenvezett és ebből nem is csinált titkot. Angolhoni hitrokoninkat többször felkereste, templomaikban prédikált. 1873-ban a bécsi világkiállításról hozánk is eljött, egy pár napot itt töltött velünk Kolozsvárrt s különös örömét lelte benne, hogy a legrégebb unitáriusok utódaival személyesen megismerkedhetett. Haza menvén több cikket irt erdélyi látogatásáról. Ismertette helyzetünket, elveinket. Melegen emlékezett meg többször elhunyt kedves emlékü Krizánkról, kinek mély tudományossága és megnyerő modora egyaránt mély bényomást tett lelkére. Megigérte, hogy nem sokára ismét meg fog látogatni, s nevezetesen a Kriza leánya mennyegzőjét tüzte ki a viszontlátkozás idejéül. A sors sem az édes apának, sem francia barátjának nem engedte meg, hogy ez örömet megérjék. Legyen e néhány sor megtisztelő emléke a nagy és nemes férfinak.

Az evangéliumi protestáns lap június 25-diki számában „Könyvészet“ czimű rovatában (B. F.) Balogh Ferencz megemlékezett az Unitárius Kis Tükörről is. Az ismertetés elég rövid arra, hogy az egészet közölhessük. „A történeti részben“ — úgy mond B. F. — hibásan állítatik a 3 első század unitárius századnak, Krisztus istenségét akkor csak is a szűk látkörű ebjoniták s az e színvonalhoz tapadt byzanci Theodótus és Samosatai Pál tagadták, de mindnyájokat, mint eretnekeket, ítélte el a ker. világ épen a 3-ik században. Az unitárizmus, jellemző sarkantjára nézve, ó-szövetségi állásponton áll s maradt el, innen van, hogy a hitfolytonosság talaján álló nagy ker. egyházak görög, római, lutheri és kálvini stb. különbség nélkül elítélték: küzdöttek ellene épen őseink is Melius korában. Az unitárizmus kebelében feltűnt szombatosság judaizáló irány is valószínűleg az ó-szövetségi álláspontra vihető vissza. E könyvben az unitár hitelvek csábító színben tüntetvék fel, a dogmák nevei is megtartvák, de teljes magy nélkül p. o. feltámadás, alatta azonban csak a halhatatlanság értetik stb.; az ingatag hitűeket képes megszédíteni e könyv. Mi az unitáriusok váltanaival, melyek a református hitrendszerrel egyenesen ellenkeznek, ellenlábásak, egyet nem érthetünk, ez önfeláldozás, önmegsemmisítés lenne; erdélyi követőit azonban, mint a magyarság képviselőit keleten, érdemmel bírónak ismerjük el nemzeti szempotból. Propagandájokat keleten, kivált az oláhság között és nem közzénk, kellene kiterjeszteniök, ott kultur missiót is teljesítenének!“

Eddig az ismertetés, s mi valóban köszönettel tartozunk B. F. urnak, hogy kegyeskedő lapjában csak ennyire ítélte el az Unitárius Kis Tükör-t. Minden szó nélkül azonban megjegyzéseit nem hagyhatjuk. A mi azt illeti, hogy az érintett könyvben a 3 első század unitárius századnak mondatik, e bizony meglehet nem igen jól esik B. F. urnak, s tán magunk se vettünk volna bátorságot e keresztelésre, ha azt már a nagy tekintélyű Reville meg nem tette volna, a ki bizonyára mélyebben belemerült a ker. egyház története kutatásába, mint B. F. ur s a ki nem vonakodik kimondani azt is, hogy 201 körül még Rómában is egy Zephirus nevű unitárius püspök volt. Hogy a 3-dik században az unitárius irány eretnekségnek bélyegeztetett, ezt mi is jól tudjuk; de vajjon nem eretnekséggel bélyegzi-e ma is a kath. egyház az egész reformációt? Higyje el B. F. ur, hogy az eretnekités ma már teljesen elvesztette életét; ezzel bizony sem a mi fegyverünkön nem ejt csorbát, sem a magáét nem fényesíti ki. Azt mondja tovább, hogy a mi dogmáink magv nélkül valók. Mi megengedjük, hogy a B. F. ur dogmái magvasabbak, csak hogy keserűbbek is s azokat mai napság ép gyomru, illetőleg ép eszű ember nehezen veszi bé, s ha nem volna anynyira elfogult, láthatná, hogy éppen a mi alapdogmánk, az Isten egysége képezi azt a sarkpontot, melyen az emberiség a tudomány fénye mellett is megtartható a vallásnak, valamint megmenthető a babonák örvényébe való elsüljedéstől. Lám, maga is elismeri, hogy az Unitárius Kis Tükör-ben „az unitárius hitelvek csábító színben tüntetvék fel, melyek az ingatag hitűeket képesek megszedíteni.“ Saulról is az van írva, hogy damaskusi útjában a mennyei világosság körülvevén, elszedült. Ugy látszik, hogy az igazságnak mindig megmarad a maga ereje s ki előbb, ki később kénytelen annak meghódolni. Hiszszük, hogy B. F. ur nem bir a Saul ingatag jellemével s az unitárius váltanok elleni küzdelmét nem vesszük rossz neven, anynyival inkább, mert ezeknek követőit nemzeti szempontból maga is érdemmel bírónak ismeri el. Tehát van nekünk is valami érdemünk és pedig nemzeti érdemünk. Isten áldja meg ez őszinte nyilatkozatért. De azt már sehogy sem értjük, hogy minket az oláhság közé utasít kultur missziókkal, mintán tapasztalati igazság, hogy az emberiség csak fokónként fejlődik s az oláhságnak előbb legalább a B. F. ur által képviselt kultur állapotra kell jutnia a vallásban, hogy onnan aztán hozzánk is eljuthasson. Egyébiránt a tanácsot nem utasítjuk vissza. Jézust is hamarabb megértették az egyszerű halászok és vámszedők, mint a nagy tudományu zsidó főpapság.

„Temetési alapigék az ó és új testamentomból“ czimmel Kozma Ferencz, előbb sz.-kereszturi gimnasiumunknak rendes, most

ugyanott az állami knpezde igazgató-tanára, előde Kozma Mihály, szentgericzei hirneves unitárius pap és esperes hátrahagyott dolgozataiból, saját maga által is bővítve, egy a gyakorlati papságra felette érdekes és használható kis munkát adott ki, mely egy lelkeszre nézve valóban megbecsülhetetlen. Nem lehet oly haláleset, a melyre abban igen könnyü szerrel a legtalálóbbs alapigét meg ne kapja. Pedig gyakran egy találó alapige nagyobb hatást tesz s maradandóbb emléket hagy hátra maga után a hallgatók szívében, mint egy egész halotti prédikáció. A mellett jó textushoz könnyebb még jó beszédet is készíteni. A füzet elején Kozma Mihály életrajzát adja 6 levelen a kiadó, melylyel egyháztörténelmünknek s irodalmunknak szintén hasznos szolgálatot tett. A nevezett kis munka Stein János bizományában van Kolozsvártt. Ára 1 frt. Nem kétkedünk kelendőségén s óhajtjuk, hogy még sokszor találkozzunk a Kozma névvel egyházirodalmunkban is.

Budapesti hitrokonaink az egyházközség alapítását tervbe vették. E végett alapszabályaikat megerősítés végett az egyh. képviselő tanácshoz beadták. Egyelőre mint főkegyházközség, a kolozsvári egyházközséghez csatlakoznak, a hová mint egyesek most is tartoznak, s céljuk évenként legalább kétszer rendes isteni tisztelettartásról gondoskodni. Üdvözljük atyánkfainak e buzgó törekvését, a mely bizonyára élénk viszhangra fog találni ámerikai hitrokonainknál is, a kiknek egyik képviselője t. Hale E ur az 1873-dik évben Budapesten tartott emlékezetes értekezlet alkalmával oly meleg érdeklődést tanúsított ez eszme iránt. A mint tudjuk, az alakulandó egyházközség gondnokául bethleni id. gróf Bethlen Ferencz, kolozsvári főiskolánk egyik felügyelő gondnoka volt megnyerve, ki már több év óta Budán lakott. A nemes gróf azonban — fájdalom — f. év szeptember 3-án meghalt Bethlenben, hová családját meglátogatni jött volt a nyáron haza. Az ő halála minden bizonynyal nagy veszteség e tervre nézve is; mert mi is többször hallottuk az idvezült grófot egész lelkesedéssel beszélni egy Budapesten építendő unitárius templomról. Béke a halottal, s csüggedést nem ismerő kitarítás az élőknek!

Jakab Elek t. barátunkat, hazánk egyik legszorgalmasabb íróját, ki e folyóiratnak is megindulása óta állandó munkása s a többek között János Zsigmond, Szentábrahámi Mihály, Fejér Márton és bölöni Farkas Sándor életrajzával magának egyházirodalmunkban is örök érdemeket szerzett, közelebből a vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ő nagyméltósága a budai képezdek igazgató tanácsa egyik tagjának nevezte ki; a „Magyarország és Nagyvilág“ címü szépirodalmi lap pedig idei 39-ik számában arcképét adta ki egy rövid, de tömött s mun-

kásságát és hazafiságát méltató életirattal. Szívünkben kívánjuk, hogy még sok kitüntetés érje ugy irói, mint közszolgálati pályáján.

V. Ferdinánd ausztriai császár és apostoli magyar király gyász-tiszteletét vallásközönségünk sept. 12-én tartotta meg általánosán minden templomban. A kolozsváriiban ez alkalommal mondott imát és beszédet az ekklézsia egyik érdemes gondnokának Mlgs. Ferenczi Mózesnek szintoly buzgó neje, Fúzi Krisztina ő nagysága felhívására jobbára az ekklézsiához tartozó nők kinyomatták. A költségek fedezésére megindított aláírási ivet mindjárt fentisztelt gondnokné nyitotta meg 5 frttal s ugyancsak az ő felhívására adakoztak még: özv. Kriza Jánosné 4 fr. Kovács Jánosné Kriza Lenke 1 fr. Pap Ágnes 1 fr. 50 kr. Pap Eszti 1 fr. 50 kr. Özv. Gyergyai Ferenczné 5 fr. Sándor Istvánné 1 fr. 50 kr. Schilling Ottóné 2 fr. Özv. Groisz Gusztávné 3 fr. Özv. Ürmösi Samuné 2 fr. Haller Groisz Cornelia 2 fr. Jakab Elekné 3 fr. Özv. Pákei Lajosné 3 fr. Z. Kiss Elekné 1 fr. Bedő Dánielné 2 fr. Jánosi Geróné 1 fr. Nagy Elekné 3 fr. Magyarai Mihályné 2 fr. Magyarai Ilon 1 fr. Magyarai Gézáné 1 fr. Filep Istvánné 1 fr. Fekete Pálné 3 fr. Teleki Polixena Bartha Móesné 1 fr. Gr. Kornis Zsigmondné 6 fr. P. Horváth Biri 1 fr. Graefl Györfly Róza 5 fr. Berde Áronné 1 fr. Nagy Lajosné 1 fr. Kovácsi Antalné 1 fr. Benczédi Gergelyné 1 fr. A beszéd és ima csaknem egyidejűleg jelenik meg e füzetünkkel és fei vagyunk hatalmazva az adakozó nők részéről azt a Magvető előfizetőinek tiszteletből megküldeni. Szíves köszönetünk érte.

ARANY-KÖNYV *). **Barabás Lajos**, közelebbről Sz.-Kereszturra kinevezett pap és tanár a tanári nyugdíj alapra 100 azaz egy száz forintot adományozott alólirthez intézett im e sorok kíséretében:

Tisztelendő tanár ur! Életem legfontosabb pillanatában, pappá és tanárrá beköszöntésem alkalmával szent kötelességemnek ismerem, hogy tanáraim iránti hálámnak bár egy parányi részét lefizethessem. Nekik köszönhetem ismereteimet, nekik hogy képesítve vagyok e diszes állást elfoglalni, s ha Isten segít, bé is tölteni. E célból bátor vagyok a mult évi egész köztanítói fizetésemet, 100 frtot a tanári nyugdíjalapra felajánlani. — Fogadja sat. Sz. Keresztur, september hó.

Barabás Lajos.

Én az irt összevetet a maga helyére a levéllel együtt beadtam s nem kétlem, hogy t. barátom eddig már az egyh. tanácstól megkapta a köszönő iratot. Azonban nem tehetem, hogy a midőn nemes tettét ezenel nyilvánosságra hozom, a magam részéről is ki ne fejezzem a feletti örömemet. Ha főiskolánkból pályára kilépő ifjaink így gondolkoznak és így éreznek, akkor nincs hálásabb dolog a világon, mint tanárnak lenni; egyházunk pedig bátran elmondhatja: „Ne félj kicsiny sereg“.

Ferencz József.

*) A Dávid F. alapítványra tett újabb adományok ez uttal tér hiányában nem közölhetők. Egyuttal megjegyzem, hogy a 4-ik füz. 275-ik lapján Farkas György esp. küldeménye rovata alatt a részletezésnél Csipkés Péterné után kimaradt 2 frt.; a főösszevben azonban ez is hibátlanul bé van számítva. F. J.